

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

İBN RECEB EL-HANBELİ’NİN TEFSİRİ VE
METODU
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
FATMA BÜYÜKSİRKECİ
17810601128

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE BETÜL ORUÇ

KONYA-2021

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma BÜYÜKSİRKECİ		
	Numarası	17810601128		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	İBN RECEB EL-HANBELÎ'NİN TEFSİRİ VE METODU			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Fatma BÜYÜKSİRKECİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI.....	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI ve YÖNTEMİ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN RECEB EL-HANBELÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

1. İbn Receb el-Hanbelî'nin Hayatı	3
2. Eserleri	5
3. İlmî Şahsiyeti	8
4. Hocaları.....	9
5. Talebeleri	9
6. Mezhebi	10
7. Selefî Yönü	10

İKİNCİ BÖLÜM

İBN RECEB EL-HANBELÎ'NİN TEFSİRİ VE METODU

1. Çeşitli Tefsirlerden Yaptığı Nakiller.....	13
1.1. Süddî'den Yaptığı Nakiller.....	13
1.2. Âdem b. Ebû İyâs'tan Yaptığı Nakiller	15
1.3. Taberi'den Yaptığı Nakiller.....	17
1.4. İbn Ebû Hâtim'den Yaptığı Nakiller	19
1.5. Sa'lebî'den Yaptığı Nakiller.....	22

2. Rivâyet Yönünden İbn Receb el-Hanbelî'nin Tefsiri	23
2.1. Âyeti Âyetle Tefsir Edişi	23
2.2. Âyeti Sünnetle Tefsir Edişi.....	26
2.3. Âyeti Sahabe ve Tâbiûn Kavli ile Tefsir Edişi	28
2.4. Esbâb-ı Nüzûl	31
2.5. Tefsirinde İsrâiliyat.....	33
3. Dirâyet Yönünden İbn Receb el-Hanbelî Tefsiri	36
3.1. Tefsirindeki Fıkhî Görüşler	36
3.2. Bazı Mezheplerin Görüşlerine Yer Vererek Âyetleri Tefsir Etmesi	42
3.3. Tefsirinde Kelâm İlmine Bakışı	46
3.4. Nesh Meselesi.....	51
3.5. Dilbilimsel İzahları	54
3.6. Tefsirinde Muhkem ve Müteşâbih.....	60
3.7. Tefsirinde Fedâilü'l-Kur'ân.....	65
3.8. Tefsirinde Emsâlü'l-Kur'ân.....	66
3.9. Zâhid Kişiliğinin Tefsir Yorumlarına Yansıması	68
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	72

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma BÜYÜKSİRKECİ		
	Numarası	17810601128		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam İlimleri/ Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül ORUÇ		
Tezin Adı	İbn Receb el-Hanbelî'nin Tefsiri ve Metodu			

Bu çalışmanın konusu VIII. asrın önde gelen İslâm âlimlerinden olan İbn Receb el-Hanbelî'nin hayatını ve tefsirdeki metodunu inceleyip tespit etmektir.

İbn Receb el-Hanbelî yaşadığı dönemdeki ihtilaflardan mümkün mertebe uzak durmaya çalışmış ve Müslümanların kendilerini ahirete hazırlamaları için onlara reçete mahiyetinde teliflerde bulunmuştur. Bu çalışmada İbn Receb el-Hanbelî'nin tefsir derlemesi olan "Ravâiu't-tefsir" eserinden hareketle onun hayatını ve metodunu inceledik.

İbn Receb el-Hanbelî âyetleri tefsir ederken, âyeti tefsir eden başka bir âyet var ise öncelikle ona yer vermiştir. İbn Receb'in tefsirinde diğer önemli bir husus âyetleri hadislerle açıklaması ve açıklarken hadis tenkidine uzunca yer vermesi, hadisin senedini zikretmeye gayret göstermesidir. Bununla beraber âyetleri sahabe ve tâbiûn kavilleri ile zaman zaman da şiirle ve dilsel tahlillerle açıklamıştır.

Fikhî kelimâ konulara yer vermiş fakat bunlara değinirken selefi çizgiden kopmamaya azami özen göstermiştir. Hanbelî mezhebine mensup olmasından dolayı konuları ele alırken zaman zaman bunu vurgulamış ve diğer mezheplere nazaran bir kat daha fazla kendi mezhebinin görüşlerine yer vermiştir. Selefi salihinin yorum yapmadığı alanda o da yorum yapmamıştır. Farklı fırkaların görüşlerine yer vermiş ve bunlara karşı deliller sunarak onların yanlışlarını dile getirmiş, öne sürdükleri delilleri çürütmüştür. İbn Receb el-Hanbelî Kur'ân'daki âyetlerin hepsinin tefsirini yapmamıştır. Hatta tamamen tefsirini yapmadığı sûre sayısı da azımsanmayacak kadar fazladır.

İbn Receb el-Hanbelî'nin tefsir alanındaki bilinmeyen yönü ortaya konulmak istenmiştir.

Anahtar kelimeler: İbn Receb el-Hanbelî, Kur'ân, Tefsir, Seleflik, Metot

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Fatma BÜYÜKSİRKECİ		
	Student Number	17810601128		
	Department	Temel İslam İlimleri/ Tefsir		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül ORUÇ		
Title of the Thesis/Dissertation	İbn Rajab al-Hanbali and His Method in Commentary			

The purpose of this thesis is to analyze the life and tafseer method of Ibn Receb al-Hanbali, who was one of the prominent Islamic thinkers of VIII century.

Ibn Receb al-Hanbali has succeeded in preventing himself from being involved in the controversies of his time and preached Muslims to prepare themselves for afterlife in such a detailed manner that almost looked like a medical prescription.

In this paper I am analyzing the life and tafseer method of Ibn Receb al-Hanbali primarily based on his tafseer study called the "Ravâiut-tefsir".

Prior to doing the interpretation on a specific verse of the Quran, Ibn Receb al-Hanbali checks if there are already existing verses that offer an interpretation for that verse. Another significant aspect of his tafseer method is the fact that he interpreted Quran verses based on hadiths and he included elaborate reviews of these hadiths in his Interpretations as well as references.

He has also interpreted Quran verses based on the remarks of Prophet Mohammed's companions in poetic texts and linguistic analysis.

He has studied fiqh as well without straying away from his salafî stance. As he belonged to the Hanbali denomination, his analysis portray the commands of Hanbali denomination relatively more than the commands of other denominations.

He has not express any opinion on the subject matters for which the companions have not chose to express any opinion either. In his work, he has also included the views of the deviants and his own disproofs on these specific views.

Ibn Receb al-Hanbali has not done interpretation of all Quran verses. In fact, the number of surahs for which he has not complete the tafseer of is quite high. I aim to emphasize such unknown qualities of Ibn Receb al-Hanbali through this paper.

Key words: Ibn Receb al-Hanbali, Quran, Interpretation, Salafism, Method

ÖNSÖZ

Yüce Rabbimiz insanlığı iyiye ve doğruya sevk etmek için –hayat kitabı olan- Kur’ân-ı Kerîm’i, Cibril vasıtasıyla Peygamber Efendimize göndermiştir. Peygamber Efendimiz inen âyetleri vahyin ilk muhatabı olan sahabeye okumuş ve açıklamıştır. Peygamber Efendimizin vefat etmesi, İslam coğrafyasının genişlemesi ve Arap olmayan toplumların İslâm’ı kabul etmesiyle Kur’ân-ı Kerîm’i açıklama faaliyetlerine ihtiyaç duyulmuş ve tefsirlerin ilk nüveleri oluşmaya başlamıştır. Asrımıza kadar kadim ulema tefsir alanında yoğun çalışmalar yapmıştır. Fakat bu çalışmaların bazıları çeşitli sebeplerden ötürü günümüze ulaşamamıştır. Bazıları ise günümüze ulaşmakla birlikte üzerinde durulmamış ve yeterli çalışmalar yapılmamıştır.

Bu çalışmamızda hadis ilminde otorite sayılan İbn Receb el-Hanbelî’nin Kur’ân tefsirine dair yorumlarının bir derlemesi olan *Ravâiu’t-tefsir* isimli eseri metod açısından inceleyerek, âlimimizin hayatını, ilmi birikimini ve eserlerini kısaca tanıtacağız. İbn Receb el-Hanbelî’nin hadisçiliğinin gölgesinde kalmış olan tefsirciliğini bir nebze de olsa gün yüzüne çıkarmak maksadıyla bu tezi kaleme aldık.

Birinci bölümümüzde âlimimizin hayatı, ilmi kişiliği, teliflerine kısaca değinerek okuyuculara bir yön sunmak istedik. Ve âlimimizi de kısaca tanıtmış olduk. İkinci bölümde ise *Ravâiu’t-tefsir*’den bahsedip, İbn Receb el-Hanbelî’nin tefsirinde kullanmış olduğu metotları rivâyet ve dirâyet tefsiri açısından inceleyip, örnekler eşliğinde çalışmamızı ortaya koymaya çalıştık. Müellifimizin eserini ortaya koyarken baz aldığı temel taşlardan olan Hanbelî mezhebi ve selefi bakış açısı üzerinde durmaya çalıştık.

Çalışmamızın bizden sonraki çalışmalara bir yön olmasını Cenab-ı Hak’tan niyaz ederiz. Ayrıca çalışmalarımızda görüşleriyle yön veren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül Oruç hocama da şükranlarımı sunuyorum. Başarı Allah’tandır.

Fatma Büyüksirkeci

2021-KONYA

KISALTMALAR

akt. :Aktaran

as :Aleyhisselâm

b. :Bin, İbn

Bk. :Bakınız

bs. :Basım, Baskı

çev. :Çeviren

der. :Derleyen

DİA :Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

H. :Hicrî

Hz. :Hazreti

İFAV :Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

nşr. :Neşreden

ö. :Ölümü, Vefat tarihi

ra. :Radıyallahu anh

sav :Sallallahu aleyhi ve selem

TDV :Türkiye Diyânet Vakfı

thk. :Tahkik

v dğr. :Ve diğerleri

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak adına birçok İslâmî ilim teşekkül etmiştir. Kur'ân ayetlerini açıklamayı konu edinen tefsir ilmi de bunlardan biridir. Murad-ı ilahiyi daha iyi anlamak adına günümüze kadar birçok tefsir telif edilmiştir. Bu tefsirlerden bazıları bilfiil müellifleri tarafından kaleme alınırken, bazıları ise sonraki dönemlerde âlimlerin uğraşları sonucunda cem' edilip derlenmiştir. İbn Receb el-Hanbelî'nin tefsiri de bu derleme tefsirler arasında yer almaktadır.

İbn Receb el-Hanbelî, hadis alanındaki yetkinliği ile ön planda olan bir âlim iken onun tefsir alanındaki görüşleri çok bilinmemektedir. Muhaddis bir âlim olan İbn Receb'in bu yönünü gün yüzüne çıkarmak maksadıyla Târık b. İvazullah'ın İbn Receb el-Hanbelî'nin Kur'ân tefsirine dair görüşlerini bir araya getirdiği *Ravâiu't-tefsîr el-câmi' li't-tefsîri'l-imâm İbn Receb el-Hanbelî* eserini araştırmamızın temel kaynağı olarak belirleyip, İbn Receb el-Hanbelî'nin tefsiri ve metodunu çalışmamızın konusu olarak seçtik.

Arapçası iki cilt olan *Ravâiu't-tefsîr el-câmi' li't-tefsîri'l-imâm İbn Receb el-Hanbelî* eserinin, Türkçesi Beka Yayınları tarafından dört cilt olarak basılmış olup her iki nüshayı karşılaştırarak İbn Receb el-Hanbelî ve metodunu ortaya koymaya çalıştık. İbn Receb el-Hanbelî, Kur'ân'ı Kerim'i baştan sona tefsir etmemiştir. İbn Receb âyetlerin tefsirinde fikhî açıklamalara bolca yer vermiş, Hanbelî mezhebinin görüşlerini önelemekle birlikte dört mezhebin görüşlerine de değinmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI ve YÖNTEMİ

Öncelikle araştırma yaptığımız konunun çalışılıp çalışılmadığını tespit etmeye çalıştık. Bunun için “İlahiyat Makaleleri” ve “Yök Tez Tarama” arama motorlarına konumuzun ismini yazarak belli başlı bir araştırma gerçekleştirdik.

Araştırmamızın sonucunda konumuzun çalışılmadığına kanaat getirince, konumuzun içeriğini oluşturduk ve gerekli literatür taramaları yaptık.

Araştırmamıza İbn Receb el-Hanbelî'nin tefsir yorumlarının cem' edildiği *Ravâi'ut-Tefsîr* eserini itina ile okuyup notlar çıkararak başladık. Bununla beraber müellifin hayatını araştırdık. Çalışmamızı giriş, iki bölüm ve sonuç bölümü olarak oluşturduk. Birinci bölümde, İbn Receb el-Hanbelî'nin hayatı, doğumu, ilmi kişiliği, mezhebi, eserleri, hocaları, öğrencileri, diğer ilimlerdeki konumu hakkında öz bilgilere yer verdik.

İkinci bölümde ise İbn Receb el-Hanbelî'nin tefsirdeki metodunu Kur'ân ilimleri kapsamında inceledik. Öncelikle başka müfessirlerden yapmış olduğu nakillere yer verdik. Sonrasında Kur'ân'ı Kur'ân'la, hadislerle, sahabe ve tabiûn görüşleri ile tefsir etmesi ile ilgili görüşlerine yerip verip, sebebi nüzûle ve neshe dair nakillerine yer verdik. Dirâyet açısından ele alıp tefsirinde yer verdiği fikhî açıklamalara, kelâm ilmi ile ilgili ortaya sürülen problemlere getirdiği delillere, çok cüz'î miktarda yer verdiği İsrâiliyata, dilsel tahlillerine, muhkem-müteşâbihe, Kur'ân ilimlerine dair açıklamalarına, nakillerine yer vermeye çalıştık. Çalışmada ele aldığımız konularla ilgili örneklere yer vermeden önce, o konu ile ilgili kadim ulemadan gelen genel açıklamalara yer verdik. Bununla birlikte kendisinin Hanbelî olmasının tefsirciliğine olan etkisini daha iyi anlamak adına Hanbelîlik ve Selefiyye (Selefilik) konularında Türkçe ve Arapça okumalar yaptık.

Sonuç bölümünde ise elde edilen bilgiler neticesinde İbn Receb el-Hanbelî'nin tefsirini, diğer tefsirlerden farklı kılan özelliklerini belirtip, bu tefsirin önemi hakkında çıkarımlarda bulunduk. Kaynakça kısmında, çalışmamızda istifade ettiğimiz klasik ve modern tüm kaynakları serdettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN RECEB EL-HANBELÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

Bir âlimin doğduğu coğrafi şartları, bulunduğu ilmî ortamları bilmemiz, bize o âlim hakkında genel bir fikir edinmemizi sağlar. Bu minvalde biz de İbn Receb'in düşünce yapısını oluşturan etkenlere ve hayatına bu bölümde yer verdik.

1. İbn Receb el-Hanbelî'nin Hayatı

İbn Receb el-Hanbelî, Bağdat'ta hicri 736(1335) senesinde doğmuştur.¹ Doğduğu ay sebebiyle kendisine Receb lakabı verilmiş, dedesine nisbetle İbn Receb diye tanınmıştır.² 744 yılında babasıyla birlikte Dimaşk'a gitmiş,³ orada İbn Nakîb (ö. 745/1345) ve Ahmed b. Abdülmü'min en-Nevevî'den (ö. 749/1349) icazet almıştır. Sonra Mekke'ye giden İbn Receb, Osman b Yûsuf' tan (ö. 756/1356) hadis dinlemiş ve yine orada Muhammed b. İsmâil el-Habbâz (ö. 756/1356), İbrâhîm b. Dâvûd el-Attâr (ö. 752/1352) ve Ebû'l-Haram Muhammed b. el-Kalanisî (ö. 683/1284) gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Bir ara Mısır'a giderek orada Sadruddîn Ebu'l-Feth el-Meydûmî'den (ö. 754/1354) hadis dinlemiştir.⁴ Geri döndüğünde Dimaşk'ta İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) talebesi olmuş ve ölene kadar ondan ayrılmamıştır.

İbn Receb el-Hanbelî, hicrî sekizinci asrın son yarısında çocukluğu, gençliği ve ihtiyarlığının geçtiği Dimaşk'ta yaşamıştır. Bu dönemde Şam eyaleti el-

¹ Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb, *Ravâi'ut-tefsîr el-câmi' li't-tefsîri'- imâm İbn Receb el-Hanbelî*, nşr: Ebû Muâz, Tarık b. Ivazullah b. Muhammed), 1-2, (Riyad: Dâru'l-Âsime,1422/2001) 1/19.

² Ebu'l-Fellah Abdullah Hay el-Hanbelî İbnü'l-Imâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*,1-8, , (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 6/339

³ İbnü'l-Imâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/339.

⁴ Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b.Alî b. Muhammed el-Askalani, *İnbâû'l-gumr bi ebnâi'l-umur fi't-târih*, 2.Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'İlmiyye,1406/1986), 3/175; İbnü'l-Imâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/339.

Memâlikü'l Bahriyye (Deniz Memlûklüleri) egemenliği altında olup, Deniz Memlûklüleri, egemenliği hicrî 647 yılında Eyyûbî Devletinden devralmıştı.⁵

şam eyaletinde dört mezhebin de tbileri vardı. şfi mezhebi hem yöneticiler hem de halk arasında yaygındı.

Âlimler bu dönemde u gruba ayrılmışlardır. İlki çoğunluğu oluşturan hadisçiler ki İbn Receb el-Hanbelî onlardan biriydi. İkincisi kelamcılar, uncüsü Sfilerdir.⁶

İbn Receb, Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb b.el-Hasen b. Muhammed b. Mes'ud es-Selmî el-Bağdadî, ed- Dimaşkî, el-Hanbelî, Zeynüddîn Eb'l-Ferec, el-İmâm, el-Hâfiz, el-Mukrî, el-Muhaddis, el-Hucce, el-Fakh, ez-Zâhid nisbe ve sıfatlarıyla anılan bir âlimdir.⁷

İbn Receb el-Hanbelî yöneticilere rağbet etmemiştir. Hocalık yaptığı Kasayn'daki Skeriyye Medresesi'nde ğrenci yetiştirmekle ve Emevî Camii'nde vaaz vermekle meşgul olmuştur.⁸

İbn Receb, hocası İbn Kdi'l-Cebel'in (. 771/1370) vefatından sonra onun sohbetlerini devralmış olup, İbnü'l-Tak'nin (. 788/1386) lmnn ardından Hanbeliyye Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır. Ayrıca meriyyet'ř-şeyhiyye ve Trbet'l-İzziyye medreselerinde vaizlik yapmış olan İbn Receb bid ve zâhid kişiliği, hadislere, sahbe ve selefn menkbelerine vkf olması yanında güçlü slbu sayesinde etkili vaazlar vermiştir.⁹

İbn Receb'in mezarını kazan kişi onun ölümü hakkında şu bilgileri nakletmektedir: "İbn Receb lmeden birkaç gün önce bana geldi ve dedi ki: 'Bana burada –şu an medfn bulunduğu yeri göstererek- bir mezar a!' Ben de onun istediği yerde bir mezar açtım. Mezar açma işi bitince mezarın içine girdi ve uzandı.

⁵ Aliyyü'ř-şibl, Ali b. Abdülazîz, *Menhec'l- Hâfiz İbn Receb el-Hanbelî fi'l- akde*. (Riyad: Dâru'l-sime 1421/2001, 34.

⁶ Aliyyü'ř-şibl, *Menhec'l- Hâfiz İbn Receb el-Hanbelî fi'l- akde*, 39-42, 48-49.

⁷ Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Eb Bekr b. Hudayrî es-Syt, *Tabakt'l-huffz*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire, Matbaatu'l-İstiklli'l-Kbr 1973/1393) , 536.

⁸ İbnü'l-Imâd el-Hanbelî, *şezerâtü'z-zeheb*, 6/339.

⁹ Cengiz Kallek, "İbn Receb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989) 20/245.

Mezar hoşuna gitmişti ve ‘Bu güzel oldu’ dedi. Mezarı kazan: ‘Allah’a yemin ederim ki, konuşmamızdan birkaç gün sonraydı, bir de baktım onun cenazesi getirildi ve onu oraya defnettik,’’¹⁰ demiştir.

4 Ramazan 795’te (14 Temmuz 1393) Dımaşk’ta vefat etmiş olup Bâbüssağır Kabristanı’na defnedilmiştir. ¹¹

2. Eserleri

İbn Receb el-Hanbelî hadis, fıkıh, kelam, siyer, tarih, biyografi olmak üzere birçok alanda eser vermiştir. İslâm dünyasındaki kütüphanelerin farklı zamanlarda yakılması, taşınması, yağmalanması gibi sebepler ile İbn Receb el-Hanbelî’nin eserleri çok farklı kütüphanelere dağılmıştır. Eserlerinin farklı kütüphanelerde olması onların hepsine kolayca elde etmeyi zorlaştırmıştır. Yaklaşık altmış civarında eseri olduğu söylenmektedir.¹² Başlıca eserleri şunlardır:

2.1.Tefsir

İbn Receb’in en az telif verdiği alanlar arasında tefsir de yer almaktadır. Bunlar;

2.1.1. *Tefsîru sûreti’l-İhlâs*. Ebû Mus’ab Tal’at b. Fuâd el-Hulvânî’nin tahkikiyle

Mecmu’ Resâil el-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî’nin içinde (Kahire, 1424/2003) basılmıştır.

2.1.2 *Tefsîru sûreti’n-Nasr*. Ebû Mus’ab Tal’at b. Fuâd el-Hulvânî’nin tahkikiyle *Mecmu’ Resâil el-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî*’nin içinde (Kahire, 1424/2003) basılmıştır.

2.1.3. *Ravâiu’t-tefsîr el-câmî’ li’t-tefsîri’l – imâm İbn Receb el-Hanbelî*, Ebû Muâz Tarık b. İvazullah b. Muhammed tarafından (Riyad,1422/2001)

¹⁰ İbn Hacer, *ed-Düreru’l-kâmine fi agyâni’l-mieti’s-sâmine*, thk. Muhammed Seyyid Ca’de’l-Hak, 2. Basım,(Kâhire, 1966/1385), 2/429.

¹¹ Kallek, “İbn Receb”, 20/ 245-247.

¹² Gufeylî, Abdullah b. Süleyman, *İbn Receb el-Hanbelî ve eseruhû fi akideti’s-selef*, 110-122.

neşredilmiştir.¹³ Tezimizin konusunu oluşturan bu tefsir ile ilgili teferruatlı bilgiye ikinci bölümde yer verdik.

2.2.Hadis

2.2.1. *Fethu'l-bâri alâ Sahîh'i-Buhârî.*

2.2.2. *Şerhu İleli't-Tirmizî.*

2.2.3. *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmii'l-kelim.*

2.2.4. *İhtiyârü'l-evlâ fî şerhi hadîsi ihtisâmi'l-melei'-a'lâ.*

2.2.5. *İhtisâr fîmâ ruviye an ehli'l-ma'rife ve ve'l-hakâik fî maâlimi'z-zâlim ve's-sârik.*

2.2.6. *el-Mahacce fî seyri'd-dülce.*

2.2.7. *Şerhu hadisi: "Ma zi'bâni câi'âni ursilâ veya Zemmü'l-mâl ve'l-câh"*

2.2.8. *Şerhu hadîsi Ebi'd-Derdâ: "Men seleke tarikan yeltemisü fîhi ilmen."*

2.2.9. *Gâyetü'n-nef' fî şerhi hadisi: "Temsîli'l-mü'min bi hâmeti'z-zer."*

2.2.10. *Keşfü'l-kürbe fî vasfî hâli ehli'l-gurbe.*

2.2.11. *Şerhu Sahîhi't-Tirmizî/Şerhu't-Tirmizî veya Bedi'.*

2.2.12. *Nûru'l-iktibâs fî mişkâti vasiyyetin-Nebi li İbn Abbâs*

2.2.13. *Şerhu hadîsi Ammâr b. Yâsir: "Allâhümme bi ilmike'l-ğayb"*

2.2.14. *Şerhu hadîsi "Meselü'l-İslâm" veya "Mes'eletü'l-İslâm.*

2.2.15. *Şerhu hadîsi: "Lebbeyk Allâhümme lebbeyk."*

2.2.16. *Şerhu hadîsi "İnne ağbata evliyâ indî".*

2.2.17. *Tesliyütü nüfûsi'n-nisâ ve'r-ricâl inde fakdi'l-atfâl.*

¹³ Mustafa Karabacak, *Faziletli Vakitlere Dair Rivâyetlerin Değeri: İbn Receb el-Hanbelî' nun Kitapları Özelinde*, (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012), 42.

2.2.18. *Şerhu hadisi Şeddâd b. Evs: “İzâ keneze'n-nâsu'z-zehebe ve'l-fidda”.*

2.2.19. *Şerhu hadîsi: “Yetbeu'l-meyyite selâs”.*

2.2.20. *Sadakatü's-sır ve fazlihâ.*

2.2.21. *el-Bişâratü'l-uzmâ li'l-mü'min “bi enne hazzahû mine'n-nâri'l-hummâ”.*¹⁴

2.3.Fıkıh

2.3.1. *Ahkâmu'l-havâtım ve mâ yetealluku bihâ veya Havâtım.*

2.3.2. *el-İstihrâc li-ahkâmi'l-harâc.*

2.3.3. *Kâide: Gammu hilâli Zilhicce.*

2.3.4. *el-Kavâid fi'l-fikh.*

2.3.5. *el-Kavlü's-savâb fi tezvîci ümmühâti evlâdi'l-gıyâb.*

2.3.6. *er-Red alâ men ittebea ğayre'l-mezâhibi'l-erbea.*

2.3.7. *Vucûbu ihrâci'z-zekât ala'l-fevr.*

2.3.8. *el-Ehâdîs ve'l-âsâru'l-mutezâide fi enne talâka's-selâse vâhıde.*

2.3.9. *Nüzhetü'l-esmâ' fi mes'eleti's-simâ.*

2.4.Kelâm

2.4.1. *Cemîtu'r-Rusûli kâne dînühümü'l-İslâm.*

2.4.2. *Kelimetü'l-ihlâs ve tahkîku ma'nâhâ.*

2.5.Rical ve Tabakat

2.5.1. *Hımâyetü'ş-Şâm bi men fihâ mine'l-a'lâm.*

2.5.2. *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile.*

¹⁴ Karabacak, *Faziletli Vakitlere Dair Rivâyetlerin Değeri: İbn Receb el-Hanbeli' nin Kitapları Özelinde*, 42-46.

2.5.3. *Muhtasaru sîreti Ömer b. Abdulazîz.*

2.5.4. *Sîretü Abdümelik b. Ömer b. Abdulazîz.*

2.6. Ahlak ve Vaaz

2.6.1. *İstinşâku nesîmi 'l-üns min nefehâtu riyâzi 'l-kuds.*

2.6.2. *Letâifu 'l-maârif fimâ li mevâsimi 'l-âmi mine 'l vezâif.*

2.6.3. *et-Tahvîf mine 'n-nâr ve 't-ta 'rif bi hâli dâri 'l-bevâr.*

2.6.4. *Fark beyne 'n-nasîha ve 't-ta 'yîr.*

2.6.5. *Fazlu ilmi 's-selef alâ ilmi 'l-halef.*

2.6.6. *el-Hikemü 'l-cedîra bi 'l-İzâati min kavli 'n-Nebîy.*

2.6.7. *Ehvâlü 'l-kubûr ve ehvâlü ehlihâ ile 'n-nüşûr.*

2.6.8. *el-Kelâm alâ kavlihî teâlâ: "İnnemâ yahşellahe min 'ibâdihî 'l-ulemâ."*

2.6.9. *Zemmü Kasveti 'l-Kalb.*

2.6.10. *Zemmü 'l-hamr ve şâribihâ*

2.6.11. *ez-Züllü ve 'l-inkısâr li 'l-Azîzi 'l-Cebbâr.¹⁵*

Bu eserlerin dışında kaynaklarda yer alıp ulaşılamayan ve ona nispet edildiği halde onun eseri olmayan teliflerin isimlerine burada yer vermedik.

3. İlmî Şahsiyeti

Hadis alanında zamanının otoritesi olan İbn Receb, esmâ, ricâl, illet, fıkıh, usûl, tefsir, kelâm, ahlak ve tarih alanlarında eserler vermiştir. Dımaşk ve Kudüs'te Hanbelî mezhebinin önderliğini yapmıştır. Eserlerinde diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermesinden kendisinin mutaassıp bir Hanbelî olmadığı anlaşılmıştır. Onun Hanbelî fikhını çok iyi bildiğine en büyük delil, telif ettiği *el-Kavâidü 'l-fikhiyye* adlı

¹⁵ Karabacak, *Faziletli vakitlere dair rivâyetlerin değeri: İbn Receb el-Hanbelî' nın kitapları özelinde* 46-51.

eseridir. İbnü'l- İmâd, bu eseri onun mezhebi konusundaki bilgisini göstermekte olduğunu şöyle ifade etmektedir: “İbn Receb’in *el-Kavâidü'l-fikhiyye* adlı eseri, onun Hanbelî mezhebini tam manasıyla bildiğini göstermektedir.”¹⁶

İbn Receb, yukarıda da zikrettiğimiz gibi farklı alanlarda telifler vermiş olan çok yönlü bir âlimdir.

4. Hocaları

Mısır’da el-Meydûmî, Kâhire’de İbnü'l-Mülûk (ö. 756/1356) ve Dımaşk’ ta İbnü'l-Habbâz’dan ders almıştır. Hocamız, Zeynüddîn el-İrakî’nin yanında uzun süre bulunmuş, ondan ders almış olup¹⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye en meşhur hocaları arasında olmuştur.¹⁸

İbn Receb el-Hanbelî başta Dımaşk ve Bağdat olmak üzere Mekke, Mısır gibi farklı bölgelerdeki hocalardan dersler almıştır. Hocalarından en erken vefât eden Safiyyüddîn Ebü'l-Fedâil Abdülmü’min b. Abdülhâlik b. Abdillâh b. Ali b. Mes’ûd 739/1339 yılında vefât etmiştir. İbn Receb ondan Bağdat’ta icâzet yoluyla hadis almıştır. En son vefât eden hocası ise Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Abdülvehhâb b. Muhammed 782/1381 yılında Dımaşk’ta vefât etmiştir. Buna göre ilk vefât eden hocasıyla 4 yaşında, en son vefât eden hocasıyla 46 yaşında görüşmüş olmaktadır. Bu noktada dikkatleri celbeden husus İbn Receb’in küçükken karşılaştığı hocalarından icâzet yoluyla hadis almış olmasıdır. Hocaları ağırlıklı olarak kendisi gibi Hanbelî olmak üzere, dört hocası Şafî, bir hocası Mâlikîdir.¹⁹ Bu saydıklarımızın dışında da hocaları vardır. Onlara burada değinmedik.

5. Talebeleri

Dımaşk’taki birçok Hanbelî âlimi O’ndan ders almıştır.²⁰ Bununla beraber hepsi O’ndan aynı ölçüde istifade etmemiş olup aynı oranda da ilmi anlamda O’ndan

¹⁶ İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/339.

¹⁷ İbn Receb, *Ravâi'ut-Tefsîr*, 1/20.

¹⁸ İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/168.

¹⁹ Karabacak, *Faziletli vakitlere dair rivâyetlerin değeri: İbn Receb el-Hanbelî'nin kitapları özelinde*, 37.

²⁰ İbn Receb, *Ravâi'ut-Tefsîr*, 1/ 21.

etkilenmemişlerdir. Öğrencileri arasında en meşhurları İbnü'r-Ressâm (ö. 842/1439) ve İbnü'l-Lahhâm (ö. 803/1401) olarak bilinmektedir.²¹

6. Mezhebi

Dımaşk ve Kudüs'te Hanbelî mezhebinin önderliğini yapmıştır. Takiyyüddîn İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) görüşlerine uygun fetva verdiği için baskılara maruz kalınca fetva vermekten vazgeçmiş, ancak bu sefer de İbn Teymiyye taraftarlarınınca eleştirilmiş, nihayet ömrünün sonuna doğru fetva vermeyi bırakmıştır.²²

İbn Teymiyye'nin görüşlerine olan bağlılığı taassub seviyesinde olmadığı gibi, muhalifliği de nefret seviyesinde değildir. Bu durum, daha sonra ortaya çıkan delillere göre içtihadı değişen bir âlimin durumudur. O, delillere göre fikrini değiştirmiştir. Bir konuyu kabul ederken başka bir konuda karşı çıkabilmiştir. Çünkü bu seçkin âlimlerin, herhangi bir insanın görüşlerine muvâfakat etmek gibi bir gayeleri olmamıştır. Onların tek hedefi, ne olursa olsun hakikati ortaya koymak olmuştur. İbn Receb, *Zeyl-u Tabakâti'l-Hanâbile* de İbn Teymiyye'nin hâl tercemesini yirmi sayfada anlatmış olup bu bölüm, İbn Teymiyye'ye övgü ve onun değerini ifade eden cümleler ile doludur.²³ Hanbelîlik düşünce yapısı olarak ehl-i hadise dayanan, zamanla ehl-i hadisin temsilcisi haline gelen bir yapılanmadır. Ehl-i re'ye ve yeni düşünce ekollerine tepki olarak ortaya çıkan ehl-i hadis, yeni gelişmeler karşısında te'vil ve tefsire başvurmadan hadis merkezli olmuş, rivayeti esas alarak hüküm vermiş, nasları olduğu gibi kabul edip herhangi bir yorumda bulunmamıştır.²⁴

7. Selefî Yönü

Selefiyye, ehlü'l hadis temelli bir oluşum olup, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Mihne olayında sergilemiş olduğu tutumla daha kesin hatlar üzerine kurulmuş bir fırka haline gelmiştir.²⁵ Selefiyye'ye göre dinin bütün inanç ve ibadet meselelerinin naslara dayanması gerekir. Selefiyye, din ve temel akîde konularında

²¹ Karabacak, *Faziletli vakitlere dair rivâyetlerin değeri: İbn Receb el-Hanbelî' nin kitapları özelinde*,40-41.

²² İbn Hacer, *İnbâû'l-gumr*, 3/176.

²³ İbn Receb, *Ravâi'ut-Tefsîr*, 1/21.

²⁴ Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik İslâmi Köktenciliğin Tarihi Temelleri*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 20,22.

²⁵ Mühyettin İğde, "Selefilik Tarihi Arka Planı", *e-Makâlât Dergisi*, 8/2(Güz 2015),152.

nasların açıklamaları ve işaretleri dışında akıl yürütmeyi uygun görmez. Çünkü Allah, inanılması gereken hükümleri vahiyyle bildirdiği gibi onları ispat ve takviye edecek aklı istidlâllere de yine naslarda işaret etmiştir. Dolayısıyla bunları anlama girişimi dışında başka deliller aramaya gerek yoktur. Selefiyye muayyen bir mezhep olmaktan ziyade bir yöntem, yaklaşım tarzı ve anlayıştır.²⁶

Selefiyye akıl ve naklin çelişmeyeceğini ileri sürer. Selef'in yolundan gidenler bid'at ve hurafelere karşı sert eleştirileri ile öne çıkarlar. Ayrıca onların genel tavırları; naslara tam bir teslimiyetle onları tasdik, tam anlamıyla idrak edilemeyecek konularda soru sormaktan kaçınmak ve acziyeti kabul etmek, mânaları tam olarak anlaşılamayan konularda yorum yapmamaktır.²⁷

Selef hadiste ıstılah olarak Hz. Peygamber'den (sav) itibaren yaşamış olan üç kuşaktır ki bunlar sahabe, tâbiûn ve etbeu-t'tâbiîndir. Bu zikredilen üç tabaka mütekaddimûn selef olarak isimlendirilmektedir. İbn Receb de nakillerinde selef kelimesini çoğunlukla bu üç tabaka için kullanmıştır. Dört mezhebin imamları da selef tabirinin içinde yer almaktadır ve bunu İbn Receb'in rivayetlerinde bolca görürüz. İbn Receb'in dört mezhep imamı arasından en çok Ahmed b. Hanbel'e nakillerinde yer verdiğini görürüz ki bu onun Ahmed b. Hanbel'i mezhep imamı olarak görmesinden de kaynaklanmaktadır.

Selef Allah'ın sıfatlarına ve müteşâbihata zahiri anlam yönüyle bakmış, müteşâbihat konusunda konuşmayı uygun görmemiştir. Ve âyetlerin manalarını Allah'a havale etmek anlamına gelen 'tefviz' usûlünü kullanmışlardır. İnsanın uzuvları vs. gibi zahiri anlamlar vermekten şiddetle kaçınmışlardır.²⁸

Selefilik ve Hanbelîlik arasındaki bağ baktığımızda girift olsa da belki şu çerçevede ele alabiliriz. Ahmed b. Hanbel'in takipçileri onu, selef inancını titizlikle koruyan ve bidat ehline karşı duran biri olarak görmüşler. Bununla birlikte selef inancı, Ahmed b. Hanbel ve bidatlara karşı duruş beraber zikredilir olmuştur.

²⁶ Vecihi Sönmez, "Selef Düşüncesinin Tarihi Arkaplanı ve Selefilik", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, (2010),175.

²⁷M.Sait, Özervarlı, "Selefiyye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36/399-402.

²⁸ Vecihi Sönmez, "Selef Düşüncesinin Tarihi Arkaplanı ve Selefilik", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, (2010),179.

Ahmed b. Hanbel zamanında itikadi bir metot ve görüş olan bu tutum, zamanla Ebû Bekir el-Hallâl (ö. 311/923) gibi âlimlerle daha rayına oturmuş ve kitaplaşmış bu düşüncenin bir akım haline gelmesi de İbn Teymiyye ve onun talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye ile olmuştur. İbn Teymiyye bu hareketi salt tepkici ve reddiyecilikten çıkarıp aksiyoner bir hale getirmiştir.²⁹ Bundan üç dört asır sonra ise neoseleflilik ortaya çıkmıştır. Kısaca dinin ruhu ve maksatlarından ziyade, lafzına ve şekline vurgu yapan, tekfire sıklıkla başvuran, tarihsel tecrübe ve birikimleri reddeden bir söylem gelişmiştir.³⁰ Çalışmamız İbn Receb el-Hanbelî kapsamında olduğu için neoselefliliğe burada değinmedik.

İbn Receb selef kapsamında zikrettiğimiz bütün hususlarda selefle aynı düşünce yapısına sahiptir. O kendi asrına kadar yapılan çalışmalardan, ortaya atılmış olan görüşlerden haberdar olmakla birlikte; o seçkin üç asrın benimsemiş olduğu yolu kendine düstur edinmiş ve bu yolda sebat etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte şu hususa değinmekte fayda vardır. Fıkıh ilmi, naslar üzerinde akıl yürütmeler neticesinde belirli kaidelerin ortaya konulmasıdır ve İbn Receb ahkam içeren âyetlerin üzerinde epeyce durmuş ve çeşitli açıklamalara yer vermiştir. Bu selef ile çeliştiği anlamına gelmemektedir. Bilakis o bu çıkarımlarını elde ederken yine naslara dayanarak hareket etmektedir.

²⁹ Adem Apak, “Tarihte ve Günümüzde Seleflilik”, *Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, (İstanbul,2013),42-43.

³⁰ Mustafa Salim Yılmaz, “İslamî Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Seleflilik Üzerine Bir Deneme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3/3 (2014), 544.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN RECEB EL-HANBELÎ'NİN TEFSİRİ VE METODU

1. Çeşitli Tefsirlerden Yaptığı Nakiller

İbn Receb el-Hanbelî âyetlerin daha iyi anlaşılması için çeşitli tefsirlerden nakillerde bulunmuştur. Bazen de iddia ettiği manayı desteklemek için tefsirlerden nakillerde bulunmuştur. Bu nakillerde, nakilde bulunduğu müellifin adını veya eserinin adını zikredip aynen nakletmiştir. Bununla beraber burada adını zikrettiğimiz fakat örnek olarak yer vermediğimiz, Süneyd (ö. 226/841), İbn Atiyye (ö. 541/1147) gibi âlimlerden ise yalnızca birer rivayet nakletmiştir. Bu rivâyetlere burada yer vermedik. Çünkü bu nakiller "... de aynı görüştedir" formatında olduğu için müstakil bir nakil serdetmemiştir. Biz aşağıda en çok rivâyette bulunduğu âlimlere yer vermeye çalıştık.

1.1. Süddî'den Yaptığı Nakiller

İbn Receb, Süddî'den (ö. 127/745) de birçok rivâyette bulunmuş olup bunların bir kısmında Süddî'nin tefsirinde geçtiği ile ilgili bir ayrıntıya yer vermemiştir.

İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995), Süddî'nin *Tefsîrû's-Süddî* adlı bir eseri olduğunu belirtmiştir; ancak kitabın günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir. Ebû Ya'îla el-Halîlî (ö. 446/1055) de Süddî'nin tefsirinin, talebesi Esbât b. Nasr tarafından rivâyet edildiğini söylemiş ve bu tefsirin en faziletli tefsirlerden biri olduğunu ileri sürmüştür.³¹ Süddî'den yapmış olduğu nakillerden bazıları şunlardır;

³¹ İsmâil, Cerrahoğlu, "Süddî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/17-18.

1. Örnek:

"Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır."³² Süddî, âyetindeki taşların kükürtten olduğunu ve cehennemde azap için kullanılacağını rivayet etmiştir.³³

2. Örnek:

"Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahdır..."³⁴ Süddî Müşriklerin bu âyet üzerine Peygamberimizin haram ayları ihlal eden ilk kişi olduğunu ileri sürmelerine ve müslümanların ise öldürme olayının Cemâziyelevvel ayında gerçekleştiğini belirterek buna karşı çıkmalarına yer verir.³⁵ Peygamber Efendimiz'in (sav) haram aylarda savaşmadığına delil sadedinde bu örneğe yer vermiştir.

3. Örnek:

"Günahkârlar simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar."³⁶ âyeti hakkında Süddî "Kâfirin perçeminin ve ayaklarının bir araya getirileceğini, onun perçeminin ayaklarına ve sırtına bağlanıp sarılacağını rivayet etmiştir."³⁷

4. Örnek:

"Biz cehennemden işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık..."³⁸ İbn Receb bu âyetin nüzûlü ile ilgili olarak Süddî'nin "Kureyş'ten, 'Ebu'l-Eşdeyn' adlı bir adam vardı. O bir defasında -alaylı bir şekilde- şöyle dedi: "Ey Kureyş topluluğu, 'on dokuz' sizi korkutmasın. Sağ omzumla onların onunu, sol omzumla da onların dokuzunu itelerim, siz de ondan sonra cennete geçersiniz."³⁹ nakline yer verir.

³² el-Bakara 2/24.

³³ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/101.

³⁴ el-Bakara 2/217.

³⁵ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/522.

³⁶ er-Rahmân 55/41.

³⁷ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/528.

³⁸ el-Müddesir 74/31.

³⁹ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/510.

Süddî'den bu minvalde nakillere yer veren İbn Receb, rivayetlerin bir kısmını naklederken, Süddî'nin *Tefsir*'inde geçtiğine dair ayrıntıya yer verirken bir kısmında ise geçip geçmediği ile ilgili bilgi vermeksizin nakletmiştir.

1.2. Âdem b. Ebû İyâs'tan Yaptığı Nakiller

İbn Receb el-Hanbelî Âdem b. Ebû İyâs'tan (ö. 132/449) eserinde yer yer nakillerde bulunmuştur. Bu nakillerin bazılarının Âdem b. Ebû İyâs'ın *Tefsir*'inde geçtiğini vurgulamış, bazı nakilleri ise ismen zikretmiş olup tefsirinden bahsetmemiştir.

İbn Receb, Âdem b. Ebû İyâs'ın tefsirinden bahsetse de eser günümüze ulaşmamıştır. Bununla beraber Tefsîru Mücâhid adlı eserdeki hemen hemen bütün rivayetlerde onun isminin yer alması dikkat çekmekte ve bu tefsirin asıl sahibinin Âdem b. Ebû İyâs olabileceği akla gelmektedir.⁴⁰ Âdem b. Ebû İyâs'tan naklettiği rivayetlerin bir kısmına aşağıda yer verdik. Bunlar;

1. Örnek:

*"Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun."*⁴¹ âyeti hakkında Âdem b. Ebû İyâs "Hz Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde, Ehl-i kitabın yaptığı gibi insanların namazda iken konuştuklarını ve Allah'ın (cc) bunun üzerine '*Huşû içinde Allah'ın huzurunda durun.*' âyetini indirdiğini ve insanların namazda iken konuşmayı bıraktıklarını rivayet eder."⁴² İbn Receb, bu naklin mürsel olduğunu ve kasıtlı olmayan konuşmanın sehiv secdesi ile telafi edilebileceğini söyler.

2. Örnek:

*"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lutuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır."*⁴³ âyeti hakkında Âdem b. Ebû İyâs, şehitlerin rableri katında diri olduklarını, cennet meyvelerinden rızıklandıklarını,

⁴⁰ Komisyon, "Âdem b. Ebû İyâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/364.

⁴¹el- Bakara 2/238.

⁴² İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/ 184.

⁴³ Âl-i İmrân 3/169.

cennetin kokusunu duyacaklarını fakat orada olmadıklarını dile getirir.⁴⁴ İbn Receb naklin Âdem b. Ebû İyâs'ın 'Tefsir'inde geçtiğini belirtir.

3. Örnek:

"Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir."⁴⁵ âyeti hakkında Âdem b. Ebû İyâs'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Nâfi b. Ezrak (ö. 65/685) ile İbn Abbâs arasında geçen şu diyaloga yer verir: "Beş vakit namaz Kur'an'da geçiyor mu?" "Evet" dedi. "Akşamladığınız zaman..."⁴⁶ akşam namazı; "...sabahladığınızda..."⁴⁷ sabah namazı; "...gündüzün sonunda..."⁴⁸ ikindi namazı; ve "öğle vaktine vardığınızda"⁴⁹ ise öğle namazıdır. Ardından, "Ey iman edenler! Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonraki vakit. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir..."⁵⁰ âyetini okudu.⁵¹ Kur'an'da beş vakit namazın geçtiğine vurgu yapmak için bu nakile yer vermiştir.

4. Örnek:

"O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler."⁵² âyeti hakkında İbn Receb, Âdem b. Ebû İyâs'tan iki rivâyete yer verir. Bunlardan ilki: "Cehennem öyle bir soluk alıp verir ki, cehennemın etrafında diz çökmeyen hiçbir melek ve peygamber kalmaz. Akılları, başlarından gitmiş gibidir. Aziz ve yüce olan Allah, insanlara: 'Peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar. 'Bilmiyoruz' derler. Sonra akılları onlara geri verilir ve onlar da, delillerini ve mazeretlerini açıklarlar." Bu rivâyetin râvisi hakkında metruktur

⁴⁴İbn Receb, *Ravâi 'ut-tefsîr*, 1/231.

⁴⁵el- İsrâ 17/78.

⁴⁶er-Rûm 30/17.

⁴⁷er-Rûm 30/17.

⁴⁸er-Rûm 30/18.

⁴⁹er-Rûm 30/18.

⁵⁰en-Nûr 24/58.

⁵¹İbn Receb, *Ravâi 'ut-tefsîr*, 1/ 635.

⁵²el-Furkân 25/12.

şeklinde dipnot düşmüştür. Bu âyet hakkında diğer görüşü ise: “Uzak mesafe, yüz yıllık mesafedir. Kişi, cehenneme getirilirken yetmiş bin gemle sürüklenir.

Her bir gemi yetmiş bin melek tutar. Eğer cehennem bırakılmış olsa, iyi-kötü herkesin üstüne giderdi. Sonra cehennem öyle bir soluk alıp verir ki, gözdeki her damla dışarı akar. Sonra ikinci kez bir soluk daha alıp verir ki, kalpler yerinden oynar, boğaza ve ağza gelir. İşte, ‘*O vakit gözler yerinden kaymış, yürekler de gırtlaklara varmıştı.*’⁵³ âyeti bunu anlatır.” Bu rivâyetin de râvileri arasında çok zayıf olanların olduğunu İbn Receb rivâyetin sonuna eklemiştir.⁵⁴

1.3. Taberî’den Yaptığı Nakiller

İbn Receb el-Hanbelî âyetleri açıklarken en çok Taberî’den (ö. 310/923) nakillerde bulunmuştur. Taberî’den yaptığı nakiller yüze yakındır. Bu nakillerden bazılarına aşağıda yer verdik. Bunlar;

1. Örnek:

İbn Receb Bakara sûresinin 143. âyetinin tefsirini yaparken tâbiûndan, Buhârî’den (ö. 256/870) ve sâir hadis âlimlerinden nakillerde bulduktan sonra *Câmiu’l-beyân*’da yer alan şu çıkarıma yer verir: “Hz. Peygamber (sav) Ehl-i kitabın kalbini İslâm’a ısındırmak için Beytu’l-Makdis’e doğru namaz kılmıştı.”⁵⁵ Nakiller çoğunlukla bu doğrultuda olup İbn Receb kendi görüşüne burada yer vermemiştir.

2. Örnek:

Bakara sûresinin 271. âyetinde İbn Cerîr et-Taberî’den üç ayrı nakil serdetmiştir. Bunların ilki; âlimlerin, zekâtın gizli mi yoksa açık olarak mı verilmesinin daha üstün olduğu konusunda görüş ayrılığına girdiğiyle ilgilidir. “Allah, farz olan sadakayı açık olarak vermeyi, gizli olarak vermekten daha üstün kılmıştır.” Açık olarak vermenin, gizli olarak vermekten yirmi beş kat üstün olduğu söylenir şeklindedir. Diğer bir rivâyette İbn Cerîr “Bu durumun, bütün farz ve nafileler için geçerli olduğunu, âlimlerin zekâtın açıktan verilmesinin üstün olduğu

⁵³el-Ahzâb 33/10.

⁵⁴İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/40.

⁵⁵İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/127. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Ca’fer Muhammed b.Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli’l-Kur’ân*, (Kahire: Dâru’l-Hicr, 2001),2/626-650.

konusunda icmâ ettiklerine söyler. Ve diğer âlimlerden rivâyetlere yer verir.⁵⁶ Vermiş olduğu diğer rivayetler de yukarıdaki nakilleri destekler mahiyettedir

3. Örnek:

İbn Receb, Nisâ sûresinin 31. âyetini tefsir ederken Taberî 'nin şu nakline yer verir. Bir topluluğun Ömer'e (ra) gelip: "Allah'ın kitabında kendisi ile amel edilmeyen birçok şey görüyoruz." dediklerini ve bunun üzerine Ömer'in (ra) onlardan birine: "Kur'ân-ı Kerim'in tamamını okudun mu? diye sorduğunu, adamın ise: "Evet" cevabına karşın, Ömer'in (ra): "Peki bütün bunları nefsinde uyguladın mı?" diyerek tekrar soru yönelttiğini, adamın : "Vallahi, hayır" dediğini, Ömer'in (ra): "Gözlerinle ilgili bütün emirleri uyguladın mı? Sözlerinde uyguladın mı? Bu emirleri yaptığın her işte uyguladın mı? diyerek sorularına devam ettiğini ve sorulması gereken bütün konuları sorduğunu akabinde şöyle dediğini söyler: "Annesi Ömer'i kaybedeydi! Siz, insanları Allah'ın kitabının bütününüyle yükümlü tutmak mı istiyorsunuz? Oysa Rabbimiz, bizlerin günah işleyeceğini bilmektedir." dedikten sonra şu âyeti okuduğunu İbn Cerîr nakleder: "*Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir mekâna girdiririz.*"⁵⁷ Bu konu ile ilgili olarak İbn Receb günahlarda ısrar edilmemesi gerektiğini ve büyük günahlardan da mutlaka tevbe edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

4. Örnek:

*"Dilediği sûrette seni terkip etti"*⁵⁸

Bu âyet hakkında İbn Receb; Musa b. Ülâ b. Rebâh'tan, O da babası yoluyla dedesinden rivâyet ettiğine göre, Hz Peygamber (sav) dedesine: "Ey falan, neyin oldu?" diye sordu. O: " Ey Allah'ın Rasûlü (sav), benim neyim olabilir ki? Ya bir erkek çocuk ya da kız çocuğu!" dedi. Rasûlullah (sav) "Kime benziyor" dedi. O: "Kime benzeyebilir ki ya annesine ya babasına benziyor" dedi. Bunun üzerine Hz Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Sakin böyle söyleme. Şüphesiz nutfe, rahme

⁵⁶ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/193. bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/14-18.

⁵⁷ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/330. bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/640.

⁵⁸ *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve tefsîri*, çev. Hayrettin Karaman –Mustafa Çağrıncı –İbrahim Kâfi Dönmez –Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,2014) el- İnfitar 82/8.

yerleştğinde, Allah (cc), onunla Âdem arasındaki bütün soyları hazır eder. Sen, "Dilediği sûrette seni terkip etti."⁵⁹ âyetini okumadın mı?⁶⁰ buyurmuştur. Bu rivâyete yer verdikten sonra râvinin zayıf olduğunu hatta rivâyette adı geçen Musa b. Ülâ'nın babasının Ebû Bekir (ra) döneminde Müslüman olduğunu da Buhârî'nin naklettiğini ve bu hadisin sahih olmadığını dile getirmiştir.⁶¹

1.4. İbn Ebû Hâtim'den Yaptığı Nakiller

İbn Receb, âyetleri tefsir ederken çeşitli müfessirlerin görüşlerine yer verir ve aynı görüşte olan âlimlere de rivayetin sonunda "*.... da aynı görüştedir*" ibaresi ile yer verir. İbn Ebû Hâtim'den (ö. 327/938) gelen nakilleri genellikle bu minvaldedir. Bunlara aşağıda yer verdik.

1. Örnek:

Cuma günü okunan ezanın sayısı Hz. Osman'a (ö. 35/656) (ra) kadar iki iken ondan sonra şehrin kalabalıklaşması ve ezanın duyulamaması gibi nedenler göz önüne alınarak Hz. Osman (ra) ile birlikte bu sayı üçe çıkmıştır. Bu hususta İbn Receb, Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem'in (ö. 71/690) (ra) "Peygamber Efendimiz (sav) zamanında sadece iki ezan vardı. Minberde iken okunan ezan ve namaz kılınacağı zaman okunan ezan. Bu son çıkan ezan ise insanların daha sonra ihdas ettikleri bir şeydir." dediğini nakleder ve bunu İbn Ebû Hâtim'in de rivâyet ettiğini söyler.⁶² Yukarıda da belirttiğimiz gibi aynı rivayeti İbn Ebû Hâtim'in de naklettiğini söylemesinde İbn Receb'in rivayeti desteklemek amacı olduğunu söyleyebiliriz.

2. Örnek:

"*Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca onları güzelce tutun, yahut onlardan güzelce ayrılın. İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın. İşte bununla Allah'a (cc) ve ahiret gününe inanan kimselere öğüt*

⁵⁹ el-İnfîtâr 82/8.

⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân* 30/87.

⁶¹ İbn Receb, *Ravâi'ut-Tefsîr*, 2/545.

⁶² İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/ 458.

verilmektedir. Kim Allah'a (cc) karşı gelmekten sakınırsa Allah (cc) ona bir çıkış yolu açar.”⁶³

Âyetindeki “Kim Allah’a (cc) karşı gelmekten sakınırsa Allah (cc) ona bir çıkış yolu açar” ibaresi hakkında İbn Receb sahabe ve tâbiûnden gelen görüşlere yer verir. Katâde’nin (ö. 117/735) bu âyeti “Yüce Allah (cc) ölüm anında sıkıntılara ve kıyamet gününde korkulara karşı bir çıkış verir.” diyerek açıkladığını İbn Abbâs’ın (ö. 68/688) (ra) ise “O kişiyi dünya ve ahirette her türlü dertten kurtarır.” şeklinde açıkladığını nakleder. Bunun akabinde bu âyetin kapsamında Fussilet sûresindeki “*"Rabbimiz Allah'tır" deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: "Korkmayın, kederlenmeyin, size vaad olunan cennetle sevinin."*⁶⁴ âyetine yer verir. Zeyd b. Eslem’in (ra) bu âyet hakkında: “ Mü’min ölümü sırasında, kabrinde ve tekrar diriltildiği günde bu sözlerle müjdelendir. Sanki o kişi cennette gibidir. Bu müjdenin sevinci, onun kalbinden hiç kaybolmaz.” dediğini, Sâbit el-Bünânî’nin (ö. 127/744) bu âyet hakkında: “Bize ulaştığına göre, mü’min kabrinden diriltildiği zaman, dünyada iken onunla birlikte olan iki melek kendisini karşılar ve ona şöyle derler: “Korkma ve üzülme!” Allah, onun korkusunu güvene çevirir, gözünü aydınlatır. Kıyamet günü, insanlara büyük sıkıntı olan şeyler, dünyada yaptığı amellerinden sayesinde mü’min için göz aydınlığı olur.” dediğine yer veren İbn Receb, bütün bunları İbn Ebû Hâtim ve başkaları da rivâyet etmiştir diyerek nakleder.⁶⁵ Buna ilave olarak bolluk zamanında Allah ile tanışıklığı olmayan kimseye Allah’ın dünyada da ahirette de yardım etmeyeceğini ifade ederek kendi görüşünü dile getirir.

3. Örnek:

“Orada on dokuz görevli vardır. Biz cehennem işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık ki böylelikle kendilerine kitap verilenler kesin bilgi edinsinler, inananların imanı artsın; kendilerine kitap verilenler ve mü’minler şüpheye düşmesinler; kalplerinde hastalık bulunanlar ve inkârcılar da, "Allah bu sayı

⁶³ et-Talâk 65/2.

⁶⁴ Fussilet 42/30.

⁶⁵ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/482-483.

misaliyle ne demek istemiş olabilir?" desinler. İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir. Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez. İşte bu, insanlık için sadece bir öğüttür.”⁶⁶ Âyeti hakkında İbn Receb, İkrime'nin (ö. 105/723) “Cehennem ehlinde cehenneme ilk ulaşanların, onun kapısında yüzleri kapkara dört yüz bin bekçiyi karşılarında bulacaklarını, Allah Teâlâ'nın onların kalbinden merhameti alacağını ve hiçbirinin kalbinde zerre miktarı merhametin olmayacağını ve bununla beraber onlardan birinin bir omzundan diğer omzuna doğru bir kuşun havalansa dahi iki aydan önce oraya varamayacağını, kapının üzerinde on dokuz tane bekçi göreceklerini, onlardan birinin göğüs genişliğinin yetmiş yıl mesafe uzaklığa tekabül ettiğini ve onların bir kapıdan diğer kapıya inmelerinin beş yüz yıl süreceğini, her kapının üzerinde daha önceki kapıda gördükleri bir bekçi göreceklerini, ta ki sonuna varana kadar böyle devam edeceğini” söylediğini İbn Receb, nakleder.⁶⁷ Bu ve benzeri garip rivayetlere de yer vermiş olup farklı sayılabilecek hikâyeler de İbn Receb'in nakilleri arasında bulunmaktadır.

4. Örnek:

İbn Ebû Hâtim, “Kıyamet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mü'min mi)? O gün zalimlere, "Vaktiyle kazandığınızı tadın şimdi!" denilir.”⁶⁸ âyetini tefsir ederken Musa b. Ebû Âişe'nin ellerinin cehennemde halkalarla boyunlarına bağlanacağından dolayı onların azabı yüzleriyle karşılayacaklarını ve yüzlerini koruyamayacaklarını söylediğini naklettikten sonra yine onun isnadıyla, Fudayl b. İyâz'ın (ö. 187/803) Allah Teâlâ “Yakalayın onu, ellerini de boynuna bağlayın onun.”⁶⁹ buyurduğunda, yetmiş bin meleğin onu bağlamak için koşacağını, artık onlardan hangisinin halkayı boynuna geçireceğinin meçhul olduğunu söylediğini nakleder.⁷⁰

⁶⁶ el-Müddessir 74/30-31.

⁶⁷ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/ 509.

⁶⁸ ez-Zümer 39/24.

⁶⁹ el-Hâkka 69/30.

⁷⁰ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/ 525.

İbn Receb el-Hanbelî'nin yukarıda İbn Ebû Hâtim'den naklettiği rivayetler İbn Ebû Hâtim'in "*Tefsîr*"inde yoktur. Bu da göstermektedir ki bu âyetlerin tefsiri günümüze ulaşmamıştır.

1.5. Sa'lebî'den Yaptığı Nakiller

İbn Receb el-Hanbelî az da olsa Sa'lebî'den (ö. 427/1035) nakilde bulunmuştur.

1. Örnek:

*"Sadakaları açık olarak verirseniz bu ne güzel! Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için daha da hayırlıdır ve sizin bir kısım günahlarınıza keffâret olur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*⁷¹ Sa'lebî bu âyet hakkında, Hz Peygamber'e (sav) açık ve gizli olarak Kur'ân okumanın hükmü sorulduğunun ve Rasûlullahın (sav): "Bu durum, sadaka vermek gibidir", dediğini ve yukarıdaki âyeti okuduğunu naklettikten sonra Sa'lebî tefsirinde Ebû Ca'fer'in (ö. 130/147), "*Sadakalarınızı açıkça verirseniz o ne güzeldir.*"⁷² ifadesini farz olan zekât olarak "*Eğer onları gizlice fakirlere verirseniz işte bu sizin için daha hayırlıdır.*"⁷³ ifadesini de nafil olarak sadaka olarak yorumladığını nakleder.⁷⁴

2. Örnek:

Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir."⁷⁵ Sa'lebî, *Tefsir*'inde bu âyet ile ilgili olarak, bir bedevî kadının Hz. Peygamber'in (sav) arkasında namaz kılarken, Hz Peygamber (sav) "*Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir*"⁷⁶ âyetini okuduğunda kadının bayılarak yere düştüğünü ve kendine geldiğinde, Rasûlullah'a yönelip her kapıda azap göreceğinden endişelendiğini dile getirmesi üzerine, Rasûlullah (sav), aynı âyeti tekrar okuyarak, "Her kapıda kişinin amelleri

⁷¹ el-Bakara 2/271.

⁷² el-Bakara 2/271.

⁷³ el-Bakara 2/271.

⁷⁴ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/194. bkz. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 2/270-273.

⁷⁵ el-Hicr 15/44.

⁷⁶ el-Hicr 15/44.

kadar azap göreceğini dile getirmiş, kadın yedi kölesi dışında hiçbir şeye sahip olmadığını ve Allah için hepsini azat ettiğini söylemiş. Bu olay üzerine Cebrâil gelerek o kadına Allah'ın cehennem kapılarını haram kıldığını Peygamberimize müjdelemesi için bildirmiştir. ”⁷⁷

İbn Receb, bu rivayetler dışında Sa‘lebî’den başka nakilde bulunmamıştır.

2. Rivâyet Yönünden İbn Receb el-Hanbelî’nin Tefsiri

İlk dönemlerden itibaren Kur’ân tefsirinde başlıca iki eğilim ön plandadır. Bunlardan biri dirâyet diğeri ise rivâyettir.

Selefin önde gelen âlimleri, birtakım kaygılardan dolayı Kur’ân’ı tefsir ederken rivayetleri ön planda tutmuşlardı. Onlara göre Kur’ân tefsirinde en doğru ve başarılı yöntem nakle bağlı kalarak yapılan tefsirdi. Nakile dayanmayan tefsirler ya keyfi ya da zan ve tahmine dayanan sözlerden ibarettir ki bu ilim değildir görüşü hakimdi. Yani rivâyet tefsirinin menşeiini oluşturan bu düşünceye göre, yapılan tefsirin hakikate uygun olabilmesi için onun başta Kur’ân ve sünnete, selef âlimlerinden nakledilen sahih rivâyetlere, Arap Dili’nin kurallarına ve lûgat anlamı itibariyle eski Arap şiirine dayanması gerekmektedir ki Zürkânî (ö. 1367/1948) bütün bunları kapsayıcı şu tanımı rivayet tefsiri için vermiştir: “Kur’ân’ı Kerim’den, sünnetten veya sahabe kavillerinden murad-ı ilahiyi açıklamak için gelen rivâyetlerdir”⁷⁸

2.1. Âyeti Âyetle Tefsir Edişi

İbn Receb el-Hanbelî ilgili âyeti açıklayan bir âyet olduğu zaman mutlaka ona yer vermiştir. Bu şekilde temel kaynak olan Kur’ân’ı kendi bütünselliğinde açıklama cihetine gitmiştir. Onun tefsirinde buna bolca rastlamaktayız.

⁷⁷ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr* 1/608. bkz. Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l- Kur’ân* 5/340-343.

⁷⁸ Muhammed Abdülaziz ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Kur’ân*, b.y. (Beyrut: Mektebetü’l-asriyye, 2003), 2/15.

1. Örnek:

Fâtiha sûresinde “*Bizi, dosdoğru yola ilet. Gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanların yoluna değil de kendilerine nimet verdiği kimselerin yoluna*”⁷⁹ âyetini açıklarken Câbir’den (ö. 78/697) (ra) sırât-ı müstakîm İslâm’dır. Sırât, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki mesafeden daha geniştir.” görüşünde bulunduktan sonra:

“*Ey Ehl-i kitap! Resulümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor. Şüphe yok ki size Allah’tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi. Allah, kendisinin izniyle rızâsını arayanları o kitapla kurtuluş yollarına erdirir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır, onları dosdoğru bir yola iletir.*”⁸⁰ âyetlerine yer verir.⁸¹ Ve âyette de dosdoğru yolun İslam olduğuna işaret eder. Aynı âyetle bağlantılı olarak En’âm sûresindeki:

“*Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte günahattan korunmanız için Allah bunları size emretti.*”⁸² âyeti ile doğru yolun Allah’ın (cc) yolu olduğuna işaret eder.⁸³ Ve bu yolun da İslâm olduğunu belirtmek için Âl-i İmran sûresinde: “*Kim İslâm’dan başka bir din arama çabası içine girirse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır.*”⁸⁴ âyetine yer vermiştir.⁸⁵ Bu âyetler bütün olarak ele alındığında doğru yolun İslam ile mümkün olduğuna vurgu yapmaktadır.

2. Örnek:

“*Bizi doğru yola ilet, kendisine nimet verdiklerinin yoluna .*”⁸⁶ âyetinin açıklamasında, Allah (cc), Nisâ sûresinde kendilerine nimet verdiği kimselerden ve onları dört grup kıldığından bahseder: Peygamber, sıddıklar, şehidler ve salihler. Burada bahsi geçenlerin hepsinin sırât-ı müstakîm üzere olduğuna işaret eder. Bu

⁷⁹el-Fâtiha 1/6-7.

⁸⁰ el-Mâide 5/15-16.

⁸¹ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/75.

⁸² el-En’âm 6/153.

⁸³ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/76

⁸⁴ Âl-i İmran 3/85.

⁸⁵ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/77.

⁸⁶el-Fâtiha 1/6-7.

yoldan ancak gazaba uğrayan kimseler çıkar. Bu kimseler de, yolu bildiği halde bilerek başka yola girenlerdir. Ya da yolunu kaybetmiş ve cahil kimselerdir ki, bilgisizce başka bir yolu takip eder ve onun sırat olduğunu zannederler, diyerek âyetin tefsirini yine başka bir âyetle yapar.⁸⁷

3. Örnek:

*"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."*⁸⁸ âyetini zikrettikten sonra İbn Receb, Lokmân sûresi 34. âyette geçen "Kıyâmet saatinin ilmi Allah'ın nezdindedir. Yağmuru O indirir." kısmına yer vermiş ve Peygamber Efendimiz'e (sav) Cebrâil (as) geldiğinde ve kıyâmet saati hakkında sorduğunda, Peygamber Efendimiz'in (sav) ona bu âyeti okuduğunu, Buhârî'den Ebû Hureyre (ö. 58/678) (ra) kanalıyla nakletmiştir.⁸⁹

"...O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır." âyetini açıklarken zâtı, sıfatları ve isimleri hakkındaki bilgiyi kendisine ayırmıştır der ve *"Onların önlerinde ve arkalarında olanı O bilir. Onların bilgisi ise O'nu kuşatamaz."*⁹⁰ âyetine yer verir.⁹¹

4. Örnek:

*"İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarıdır ve onlar doğru yolu bulanlardır."*⁹² âyeti nâzil olduğunda Rasûlullah'ın ashabı: "Hangimiz nefesine zulmetmez ki?" diye sordu. Bunun üzerine Allah (cc), "Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür"⁹³ âyetini indirdi.⁹⁴

⁸⁷ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr* 1/77.

⁸⁸ el-En'âm 6/59.

⁸⁹ Buhârî, "İmân", 50.

⁹⁰ Tâ-hâ 20/110.

⁹¹ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/466.

⁹² el-En'âm 6/82.

⁹³ Lokmân 31/13.

⁹⁴ Buhârî, "Enbiyâ", 41.

İbn Receb, zulmün âyetlerde farklı anlamlara geldiğine işaret etmiştir. Örneğin kişiyi dinden çıkararak zulüm vardır: “*Muhakkak şirk büyük bir zulümdür*”⁹⁵ “Kâfirler ise zulmedenlerin ta kendileridir.”⁹⁶ Zulüm bir şeyi hak ettiği yere koymamaktır. Zulmün en büyüğü de, yaratılanları yaratan makamına koymak, rubûbiyet ve ulûhiyette Allah’a ortak koşmaktır.

Kur’ân’da zalimlere tehdit olarak geçen ifadelerin çoğunda kâfirler kastedilir. Allah (cc) şöyle buyurur: “*Sakın Allah’ı zalimlerin işlediklerinden habersiz sanma!*”⁹⁷ *Azabı gördüklerinde zalimlerin: Acaba geri dönüşün yolu var mı? dediklerini görürsün.*”⁹⁸

Zulümle dinden çıkarmayan şey de kastedilir: “*Onlardan kimisi nefesine zulmedicidir. Kimisi itidal üzeredir. Kimisi de Allah’ın izni ile hayırlarda öne geçmiştir.*”⁹⁹ *Kim Allah’ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerin ta kendileridir.*¹⁰⁰

Burada İbn Receb, zulüm kelimesini yine Kur’ân’da geçen diğer anlamlarına da yer vererek açıklamıştır.¹⁰¹

2.2. Âyeti Sünnetle Tefsir Edişi

İbn Receb el-Hanbelî özellikle hadis alanında bir otorite olmasının da etkisiyle, tefsirinde yer verdiği hadisleri senedleriyle zikretmiştir. İbn Receb kütüb-i sitteyi sair hadis kitaplarından öncelemiştir. Kütüb-i sitte içinde de Buhârî ve Müslimi (ö. 261/875) öne almıştır. Bununla beraber kırkı aşkın hadis âliminin hadis nakillerine yer vermiştir. İbn Receb, sahih rivayetlere öncelik verir fakat zaman zaman konu ile ilgili farklı rivayetlerin de olduğunu göstermek için zayıf rivayetlere yer verdiği olur ve mutlaka sonunda rivayetin zayıf olduğunu dile getirir. Âlimlerin adalet ve zabtına bu tür zayıf rivayetlerde yer verir. “Velid rivayette çok hata yapan bir ravidir.” gibi notlar düşer.

⁹⁵ Lokmân 31/13.

⁹⁶ el-Bakara 2/229.

⁹⁷ İbrâhîm 14/42.

⁹⁸ eş-Şûra 42/44.

⁹⁹ Fâtır 35/32.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/229.

¹⁰¹ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/471.

1. Örnek:

Bakara sûresindeki “*Sonra insanların dalga dalga ilerlediği yerden siz de ilerleyin. Allah’tan bağışlanmanızı dileyin. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.*”¹⁰² âyetinin tefsirini yaparken müellifimiz Buhârî ve Müslim’de geçen kutsî bir hadisi senedini zikretmeden sadece sahâbî râvisi olan Ebû Hureyre’yi zikrederek şöyle nakleder: “Bir kul, bir günah işledi ve: “Rabbim bir günah işledim. Beni bağışla.” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Kulum, günahları bağışlayan ve ondan dolayı hesaba çeken bir Rabbi olduğunu bildi. Kulumu bağışladım.” Sonra Allah’ın dilediği kadar bir süre geçti, ardından adam başka bir günah daha işledi. Bundan sonra ilk sözü, iki defa daha tekrar etti.” Müslim’in rivâyeti şöyledir: “Allah, üçüncü defasında şöyle buyurdu: “Kulumu bağışladım, dilediğini yapsın.”¹⁰³

2. Örnek:

Bakara sûresindeki “*Sadakaları açık olarak verirsiniz bu ne güzel! Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için daha da hayırlıdır ve sizin bir kısım günahlarınıza kefâret olur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*” âyetini açıklarken birçok sahabînin Efendimiz’den (sav) naklettiği hadisleri alt alta sıralar. Bunlar;

“Bir de sağ elinin verdiği sol eli bilmeyecek derecede gizli sadaka veren kimse...” Buhari ve Müslim rivâyet etmiştir.

“Kur’ân’ı açıktan okuyan, açıktan sadaka veren gibidir. Kur’ân’ı gizlice okuyan, gizlice sadaka veren gibidir.” Ahmed, Ebû Davûd, Tirmizî ve Nesâî (ö. 303/915) rivâyet etmiştir.

Enes’in (ra) rivâyet ettiği hadis ise şöyledir: “Allah yeryüzünü yarattığında, yeryüzü sarsıldı. Bunun üzerine Allah dağları yarattı...” Hadisin sonu şöyledir: “Yarattıkların arasında rüzgârdan daha güçlü olan bir şey var mıdır?” diye soruldu. Allah (cc) şöyle buyurdu: “Evet. Sağ eliyle sadaka veren ve bunu sol elinden gizleyen insanoğlu, ondan daha güçlüdür.” Hadisi Ahmed ve Tirmizî rivâyet etmiştir.

¹⁰²e1- Bakara 2/199.

¹⁰³İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/151.

Ebû Zer'in hadisi ise şöyledir: "Gizli sadaka vermek, aziz ve yüce olan Rabbinin, isyan edenlere karşı gazabını söndürür ve kötü ölümü de önler." Hadisi, Tirmizî (ö. 279/892) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) rivâyet etmiştir, der ve sahabî ve tâbiûndan nakillere yer verir.¹⁰⁴

3. Örnek:

İbn Receb, Âl-i İmran sûresinin 19. âyeti dışında 31. âyetine kadar tefsirini yapmamıştır. Sonrasında ise de ki: "*Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.*" âyetini verip Sahîhayn'da geçen şu hadise yer vermiştir: "Şu üç şey kimde olursa, iman tadını bulur: Allah ve Rasûlü'nün, kendisine her şeyden daha sevimli olması, bir kimseyi sadece Allah için sevmek, Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmaktan daha kötü kabul etmek."¹⁰⁵

4. Örnek:

*"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır."*¹⁰⁶

Enes (ra) Rasûlullah'ın (sav) bu âyeti okuduktan sonra, "Bembeyaz olana kadar bin yıl yanacak, kıpkırmızı olana kadar bin yıl yanacak daha sonra da simsiyah olmak için bin yıl yanacak. O siyahtır ve alevinin aydınlığı yoktur." buyurduğunu rivâyet etmiştir.¹⁰⁷ İbn Receb rivayet zincirinin üç halkasını nakillerinde zikretmeye çalışır, uzatmamak adına zincirdeki ravi isimlerine yer vermedik.

2.3. Âyeti Sahabe ve Tâbiûn Kavli ile Tefsir Edişi

Sahâbîler Peygamberimiz'den (s.a.v.) sonra Kur'ân'ı en iyi anlayan nesildir. Çünkü Peygamberimiz (s.a.v.) âyetleri onlara açıklamış onlar da anlamadıklarını ona sorarak Kur'ân'ı daha iyi kavramışlardır. Bunlar arasında Kur'ân tefsirinde İbn Abbâs (r.a), Abdullah İbn Mes'ud (ö. 32/652) (ra), Ubey b. Kâb (ö. 33/654) (r.a), Ali

¹⁰⁴ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/192-193.

¹⁰⁵ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/200-201.

¹⁰⁶et- Tahrîm 66/6.

¹⁰⁷ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/48.

b. Ebî Tâlib (r.a) öne çıkan sahâbîlerdir. Bu sebeple müfessirler âyetleri açıklarken özellikle bu sahâbîlerin görüşlerine önem vermişlerdir. Tabiûn nesli de sahabeyi takip eden nesil olması ve sahabe ile irtibatla olması hasebiyle önem arz etmekle beraber bizim için kaynak niteliği taşımaktadır. İbn Receb bu saydığımız isimlere ilave hadis kimliği ile ön planda olan Câbir b. Abdullah'ı (ra) ve tâbiûnun önde gelenlerinden olan Hasan-ı Basrî'yi (ö. 110/728) bolca zikretmektedir.

1. Örnek:

İbn Receb Bakara sûresinin 187. âyetinde geçen *“İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”* ibaresini açıklarken Ebu'd-Derdâ'dan (ra) :“Takvanın kemâli, kulun, zerre miktarı dahi olsa Allah'tan korkup sakınması; kendisiyle haramlar arasında bir perde olması için, harama düşme korkusuyla helâl gördüğü şeylerin bir kısmını terk etmesidir.” naklinde bulunur.¹⁰⁸

2. Örnek:

İbn Receb el-Hanbelî Bakara sûresinin *“Belirlenmiş günlerde Allah'ı zikredin. Allah'a saygılı olan için iki günde (dönmekte) acele edene günah yoktur; daha uzun kalana da günah yoktur. Allah'a saygılı olun. Bilin ki sizler O'nun huzurunda toplanacaksınız!”* âyetini açıklarken sahabeden nakillere şu şekilde yer verir.

İbn Abbâs (ra), “Belirlenmiş günlerde Allah'ı zikredin.”¹⁰⁹ âyeti hakkında “Burada kastedilen, Zilhicce'nin ilk on günüdür. Eyyâmu'l-ma'dudât (sayılı günler) ise teşrik günleridir.

İbn Ömer (ra) ve Ebû Hureyre (ra), Zilhicce'nin ilk on gününde çarşıya çıkarlar, yüksek sesle tekbir alırlardı. Muhammed b. Ali de, nafîle namazlardan sonra tekbir alırdı.

¹⁰⁸ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/144.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/203.

Yine İbn Abbâs'tan (ra) “Hac sûresi 28. âyette zikredilen ‘belirli günler’, Zilhicce'nin ilk on günü; Bakara sûresinde zikredilen ‘sayılı günler’ ise, teşrik günleridir.” nakline de yer vererek “belirli günler” ibaresini bu şekilde açıklamıştır.¹¹⁰ İbn Receb yaptığı nakilleri çoğu zaman yukarıda verdiğimiz şekilde sıralar ve kendi yorumuna yer vermeden bu şekilde bırakır.

3. Örnek:

*“Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz.”*¹¹¹

İbn Receb, cehennemliklerin içeceği dört içeceği olduğunu bunların; hamîm, gassâk, sadîd, muhl olduğunu zikreder. Sadîdi açıklarken İbrâhîm sûresinin 16. âyetinde onun ‘irinli su’ olduğunu Allah Teâlâ'nın belirttiğini söyler. Mücâhid'in ‘sadîd’ için ‘irin ve kan’, Katâde'nin de ‘O cehennem ehlinin eti ve derisi arasından akan sudur’ dediğini zikredip, “Onu yudum yudum içmeye çalışacak rahatça boğazından geçiremeyecektir.” âyetine yer verir ve bu âyetle ilgili olarak “Ya bu dini yaşarsınız ya da bu azaba sabredersiniz! Allah’a itaat sizin için daha kolaydır, o halde Allah’a ve Rasulüne itaat edin” der.¹¹²

4. Örnek:

*"Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur."*¹¹³

Saîd b Cübeyr (ö. 94/713) şöyle der: “Tevekkül, imanın bütün özelliklerini kendisinde toplayan bir haslettir.” Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) : “Elde edilebilecek en yüksek hedef, tevekküldür.” der. Yine bu âyeti izah ederken İbn Receb, Hasan-ı Basrî'nin “Kulun Rabbine tevekkülü, kendisine güvenilecek olanın Allah olduğunu bilmesidir.” sözünü nakleder.¹¹⁴ İbn Receb, sahabe ve tabiûnun

¹¹⁰ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/153-154.

¹¹¹ Vâkıa 56/54.

¹¹² İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/337.

¹¹³ et-Talâk 65/3.

¹¹⁴ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/484.

seçkin üç asırdan oldukları ile ilgili hadis mucibince onlardan gelen nakillere önem vermiştir.

2.4. Esbâb-ı Nüzûl

Kur'ân'ı Kerim insanlığı en doğru yol olan Allah'ın yolunu iletme için indirilmiş mucize bir kitaptır. Hiçbir toplum bir anda eski bulunduğu hâli tamamen değiştirememiştir. İnsanın değişime ruhen ve bedenen hazır olması gerekmektedir. Aynı şekilde Cahiliyye dönemini iliklerine kadar yaşayan Arap toplumunun eski yaşantılarını bırakıp yeni bir hayat tarzını önlerine sunan bu dini, emirlerini ve yasaklarını bir anda kabul etmeleri beklenmezdi. İşte bu sebeple Allah Teâlâ Kur'ân'ı peyderpey indirmiştir.

Ca'berî (ö. 732/1332) Kur'ân'ın nüzûlünün iki kısma ayrıldığını, bir kısmının herhangi bir sebebe dayanmaksızın kendiliğinden; diğerinin ise bir olay ve bir soru akabinde inmiş olduğunu dile getirir.¹¹⁵

Âyetlerin iniş sebepleri anlamını ifade eden esbâbu'n-nüzûl; Kur'ân'ın iniş sürecinde meydana gelen, bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûrenin inmesine yol açan vaka, durum ya da herhangi bir şey hakkında Rasûlullah'a (sav) sorulan soru demektir. Kur'ân âyetlerinin hepsi bir olaya binaen inmiştir anlamına gelmemektedir.¹¹⁶

İbn Receb, tefsirinde âyetin inmesinde etken olan bir olay olduğunda buna yer vermeye çalışmıştır.

1. Örnek:

*“Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulalar.”*¹¹⁷ âyetinin nüzûl sebebi hususunda şu rivâyete yer vermiştir: “Bir bedevî: “Ey Allah'ın Rasûlü (sav), Rabbimiz yakın

¹¹⁵ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/190

¹¹⁶ Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 4. bs. (Kahire: Dâru'tturâs, 1984), 1/23.

¹¹⁷ el-Bakara 2/186.

mıdır? Eğer yakınsa O'na alçak sesle dua edelim yok uzak ise, O'na yüksek sesle seslenelim” dedi. Bunun üzerine aziz ve yüce olan Allah bu âyetini indirdi.”¹¹⁸

2. Örnek:

*“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.”*¹¹⁹

İbn Receb, Bakara sûresindeki ilgili âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak sahabenin Rasûlullah (sav) zamanında namazda iken konuştuklarını hatta kişinin namazda, yanındaki arkadaşı ile bir ihtiyacı dolayısıyla konuştuğunu, nihayetinde, *“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.”*¹²⁰ âyetinin nâzil olması ile susmakla emrolunduklarını ve namazda iken konuşmanın bu âyetle tamamen yasaklandığına yer verir. İbn Hibbân'dan (ö. 354/965) da âyetin nüzûlu hakkında görüşlere yer vermekle beraber bu görüşlerin uzak ihtimal olduğunu da kendisi belirtmiştir.¹²¹ İbn Receb doğru olmadığını düşündüğü rivayetlere de yer vermiştir ki buradaki maksadı bu rivayetlerin de söylenegeldiğinin bilinmesini istemesidir.

3. Örnek:

*“Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur'ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir.”*¹²²

İbn Receb bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak, Müslim'in Ebû Hureyre'den (ra) şu nakline yer verir. Rasûlullah'ın (sav) bir gün sahabeye hitap ettiğini ve “Ey insanlar, Allah size haccı farz kıldı o halde haccedin.” buyurduğunu, bir adamın Rasûlullah'a her yılda mı haccın farz olduğu sorusuna Rasûlullah'ın (sav) sustuğunu ve adamın soruyu üç defa tekrarlaması üzerine Rasûlullah'ın (sav): “Şayet ‘Evet’ deseyseniz, o şekilde farz olurdu, siz ise buna güç yetiremezsiniz.”

¹¹⁸ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/137.

¹¹⁹ el-Bakara 2/238.

¹²⁰ el-Bakara 2/238.

¹²¹ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/183-184.

¹²² el-Mâide 5/101.

dedikten sonra: “Sizi serbest bıraktığım müddetçe, siz de beni rahat bırakın. Sizden öncekileri, ancak çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri helak etti. Size bir şeyi emrettiğimde, gücünüz yettiğinde onu yapın. Size bir şeyi yasakladığımda da, onu terk edin.” Ve bununla bağlantılı hadisleri zikretmeye başlar.¹²³ İbn Receb’in en belirgin özelliği bir âyeti açıklarken o âyetle bağlantılı olduğunu düşündüğü birçok âyet ve hadisi de açıklamaya başlamasıdır.

4.Örnek:

*Bakın! Yıldızların yerlerine yemin ederim. Ki bilseniz, bu gerçekten pek büyük bir yemindir. Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur’ân’dır. (Aslı) korunmuş bir kitaptadır. Ona ancak tertemiz olanlar (melekler) dokunabilir. O, âlemlerin rabbinden indirilmiştir. Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz? Size verilen rızka yalanlamayla mı karşılık veriyorsunuz?*¹²⁴

Bu âyetin nüzûlu ile ilgili olarak, Müslim’in *Sahîh*’inde, Rasûlullah (sav) zamanında halkın yağmura kavuştuğunu ve bunun üzerine Rasûlullah’ın (sav): “İnsanlardan bazıları şükrederek, bazıları da küfrederek sabahladı.” Bazıları, “Bu, Allah’ın rahmetidir” bazıları ise, “Gerçekten şu ve şu yıldızın batmasından dolayıdır” dediklerinden dolayı, bu âyet indi.¹²⁵ İbn Receb, hadis kaynaklarına yer verirken sahabeye kadar rivâyet zincirine yer vermeye çalışır.¹²⁶ Vermediği zamanlarda sahabî ravisini mutlaka zikreder.

2.5. Tefsirinde İsrâiliyat

İsrâiliyat, yahudilik, hıristiyanlık ve diğer dinlerden İslâm kültürüne, özellikle Kur’ân tefsirine girmiş olan gayr-i İslâmî bilgileri ifade etmektedir. Bir tefsirin değerini göstermesi açısından İsrâiliyat konusu önem arz etmektedir.¹²⁷ Bir tefsirde Kur’ân ve sünnete uygun olmayan isrâilî bilgilerin bulunması o tefsirin değerini düşür. Aynı şekilde bir tefsirde Kur’ân ve sünnete uygun olan bilgilerin çok olması o tefsirin değerini artırır.

¹²³ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/448.

¹²⁴ Vâkıa 56/ 75-81.

¹²⁵ Müslim, “İmân”, 73.

¹²⁶ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/345-346.

¹²⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 274.

İbn Receb el-Hanbelî'nin tefsirinde aşağıda yer verdiğimiz örnekler dışında İsrâiliyât içeren bir nakilde bulunmamıştır. Kur'ân ve hadislerle açıklamaya azami çaba gösteren İbn Receb, İsrâiliyâttan istifade etmeme konusunda dikkatli davranmış verdiği örnekleri de İslâm'ın özüyle çelişmeyen mahiyette olup itikadi meselelerle ilgili değildir. O Rasûlullah'ın (sav) “Benden bir âyet bile olsa insanlara ulaştırın. İsrailoğullarının ibretli kıssalarından da haber vermenizde bir sakınca yoktur. Kim bile bile bana yalan isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın” hadisi çerçevesinde hareket etmiştir.

1. Örnek:

*“Gökleri ve yeri altı günde yarattık da en küçük bir yorgunluk çekmedik.”*¹²⁸

Bu âyetle ilgili olarak İbn Receb, Ebû Cafer b. Ebû Şeybe'nin (ö. 297/910) “*Tarih*” inde geçen hadis olarak nakledilen fakat hadis olmayan Yahudilerden gelen şu nakile yer verir;

İki âlimden birisi diğerine, bir ayağını diğerinin üzerine koyan adamın durumunu sordu. O ise buna cevaben, bunun bir sakıncasının olmadığını sadece Yahudilerin dediği bir şey olduğunu, onların “Allah gökleri ve yeri yarattığında dinlendi, bu şekilde istirahata çekildi” demeleri üzerine aziz ve yüce olan Allah'ın bu âyeti indirdiğini söyler. Bu âyet kapsamında Yahudilerin hâşâ Allah'a (cc) yorgunluk atfetmelerinin kabullenemez olduğunu, bu rivayetlerin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu söyleyen kimsenin hata edeceğini İbn Receb dile getirmiştir.¹²⁹ Bu nakle yer vermesinin nedeni Yahudilerin bu görüşünün sahih kaynaklarda geçtiği yönündeki söylemlerin asılsız olduğunu dile getirmektir.

2. Örnek:

*“O, çok bağışlayandır, çok sevendir.”*¹³⁰

¹²⁸ Kâf 50/38.

¹²⁹ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/315-316.

¹³⁰el- Burûc 85/14.

Âyeti hakkında İbn Receb, İncil’de: ‘Ey İsa! Şu bir gerçektir ki, ben kulumu, onun canını sevdiğinden daha çok severim.’¹³¹ şeklinde yazdığı ile rivayeti nakleder. İncilden yapmış olduğu bu nakil İslam’ın özüyle çelişmemektedir.

3. Örnek:

*"Allah'ın lutfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mal kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*¹³²

Bu âyeti Tevbe sûresinin 34. âyeti kapsamında zikreden İbn Receb, İbn Mes‘ud’dan (ö. 32/653) (ra) “Gecenin sonunda (Bakara ve Al-i İmran ile namaz kılan) yoksulun hazinesi ne güzeldir.” nakline yer verdikten sonra, İsrâiliyat haberlerinde şu geçer der: Mü’minin hazinesi, Rabbidir. Yani mü’min, Allah’a (cc) itaat, O’na karşı korku, sevgi ve O’na yaklaşma dışında kendisi için faydalı hiçbir şey biriktirmez. Hazinesi Rabbi olan, ihtiyaç duyduğu anda O’nu bulur.¹³³ İslamın ruhuyla bağdaşan bir nakildir.

4. Örnek:

*"Arzularını ilah yerine koyan, Allah'ın -bilgisine rağmen (sapmayı tercih ettiği için)- kendini saptırduğu, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir tasavvur et! Allah'tan sonra onu kim yola getirecek? Düşünmüyor musunuz?"*¹³⁴

Âyetini tefsir ederken heva ile ilgili alıntılara bolca yer vermiş olan İbn Receb, İsrâiliyat’tan olduğunu belirttiği şu sözde Allah Teâlâ’nın şöyle dediğini nakletmiştir: “Yerler ve gökler beni içine sığdıramadı. Ancak mü’min kulun kalbi beni içine sığdırabildi.”¹³⁵

¹³¹ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/556

¹³² Âl-i İmran 3/180.

¹³³ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/515.

¹³⁴ el-Casiye 45/23.

¹³⁵ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/258.

Yukarıdaki nakiller belirttiğimiz gibi itikadi konularda olmayıp, Kur'an ve sünnet çizgisindedir

3. Dirâyet Yönünden İbn Receb el-Hanbelî Tefsiri

Kur'ân ile ilk muhatap olan sahâbîler gayet mütevazı bir hayat yaşıyorlardı. Ve herhangi bir mesele ile karşılaştıklarında Hz Peygamber'e (sav) başvurup meseleyi aydınlığa kavuşturabiliyorlardı. Fakat bir yandan İslâm coğrafyasının genişlemesi ve akabinde yeni hâdiselerin, felsefî fikirlerin ve mezheplerin ortaya çıkması, diğer yandan da nübüvvet asrından uzaklaştıkça Müslümanların bilgi ve kültürlerinin zayıflaması önceden üzerinde durulmayan, açıklanmış olup yeniden ele alınması gereken âyetlerin tefsirini zorunlu hale getirmişti. İşte böyle kritik bir dönemde söz konusu edilen tefsirin, rivâyet kaynakları yanında içtihâda da yer vermesi icap ediyordu. Böylece bu doğal süreç neticesinde dirâyet tefsiri ortaya çıkmış oldu.¹³⁶

3.1. Tefsirindeki Fikhî Görüşler

Bütün İslâmî ilimlerin temel kaynağı Kur'ân olduğu gibi fıkıh ilminin de temel kaynağı da Kur'ân'dır. Kur'ân'da itikâdi, ahlâkî, içtimâî, tarihi naslar ile birlikte ahkâmı konu edinen naslar da mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîmde, imandan sonra en fazla üzerinde durulan konu, kulun amelleridir. Fıkıh ilmi de kulun amellerini kendisine konu edindiği için Kur'ân'ı tefsir eden bir müfessirin fıkıhtan ve fikhî hükümlerden bahsetmemesi düşünülemez. Ancak müfessirlerin fıkıhtan ve fikhî hükümlerden bahsetme şekli birbirinden farklıdır.

İbn Receb'in tefsirinde ağırlıklı ele aldığı konular fikhî konulardır. Hatta onun tefsiri ahkam tefsiri olarak da nitelendirilebilir. O hüküm içeren âyetler üzerinde çokça durmuş ve konuyu uzatmıştır. Aşağıda bununla ilgili örneklere yer vereceğiz.

¹³⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, (Kahire: Mektebetu vehbe, 2000), 1/183.

1. Örnek:

İbn Receb, “İşte bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır. Sakın sınırlara yaklaşmayın” âyetini açıklarken sakıncalı şeyleri terk etme hususunda rivâyetleri sıralar ve Buhâri’den nakledilen hadis çerçevesinde fikhî bir terim olan sedd-i zerâiye değinir. Sedd-i zerâi denilen ve haramlara götüren yolların tıkanmasını kabul edenler, bu hadisi delil olarak gösterirler. Çoğu sarhoş edenin azının da haram olması, namahrem kadınla baş başa kalmanın haramlığı, güneşin doğuşu ve batışında namaz kılınmasına engel olmak için sabah ve ikindi namazlarından sonra namaz kılınmasının haramlığı; oruçluya, şehvetini tahrik etmesi durumunda mübâşeretin yasaklanması, göbeği ile diz kapakları arasında bir engel olmadıkça hayızlı kadınla mübâşeretin birçok âlim tarafından yasaklanması da buna işaret eder. Nitekim Hz. Peygamber (sav), hanımı hayızlı olduğunda ona belden aşağısına peştamal sarmasını emreder, ardından peştamal üzerinden onunla mübâşerette bulunurdu.¹³⁷

Yine aynı âyet kapsamında ‘zarar izale olunur’ fıkıh kâidesi mûcibince şu hadis ve görüşe yer verir. Hz. Peygamber (sav) şöyle bir örnek vermiştir: “Hayvanını, başkasının ekini yanında otlamak için bırakan kimse, o hayvanın ekine verdiği zararı öder. İsterse bu, gündüz olsun.” İşte doğru olan budur. Çünkü o, bu durumda hayvanını bırakmakla haddi aşmıştır.¹³⁸

Harem bölgesinin yakınında av köpeğini bırakan, Harem bölgesine girip avlanan köpeğin sahibi hakkındaki ihtilaf da böyledir. O kimsenin sorumluluğu hakkında İmâm Ahmed’den iki görüş rivâyet edilir. Denilir ki: Her halükârda o zararı öder.¹³⁹ Burada İbn Receb, mekruhların harama kapı araladığına vurgu yapmakta Rabbimizin kullarının fitratını onlardan daha iyi bildiğini bu sebeple bu âyeti kerime ile onları uyardığını vurgulamaktadır.

¹³⁷ Buhâri “Hayız”, 303.

¹³⁸ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/145.

¹³⁹ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/195-197.

2. Örnek:

“Belirlenmiş günlerde Allah’ı zikredin. Allah’a saygılı olan için iki günde (dönmekte) acele edene günah yoktur; daha uzun kalana da günah yoktur. Allah’a saygılı olun. Bilin ki sizler O’nun huzurunda toplanacaksınız!”¹⁴⁰

Yukarıda zikri geçen âyetin izâhatını yaparken İbn Receb, ‘sayılı günleri’ teşrik günleri olarak almıştır. Akabinde şu değerlendirmelere yer vermiştir: Teşrik günlerinde oruç tutmak yasaklanmıştır. Çünkü teşrik günleri, kurban kesilen ilk günle birlikte Müslümanların bayramıdır. Âlimlerin büyük bir çoğunluğuna göre, ne Mina’da ne de başka bir yerde oruç tutulur. Ancak Atâ bu görüşte değildir. O, bu yasağın Mina’da bulunanlarla sınırlı olduğunu söyler. Oysa nafîle olarak tutulan günlere denk gelsin veya gelmesin, bu günlerde oruç tutmak yasaklanmıştır.

Farz olan orucun kazası, adak ya da temettû haccında bulunan kimsenin kurbanlık hayvan bulamaması durumunda tuttuğu oruca gelince, bu konuda âlimler arasında meşhur bir ihtilaf vardır. Birçoğuna göre, bu günlerin birbirinden farkı yoktur. Ancak İmâm Mâlik (ö. 179/795) farklı görüştedir. O, Özellikle adak olması durumunda, üçüncü gün oruç tutmanın caiz olduğunu söyler.¹⁴¹ Burada kastedilen bayramın üçüncü günüdür.

Bu günlerde oruç tutmanın yasaklanması, yeme-içmenin emredilmesinde güzel bir sır vardır. Allah Teâlâ Kâbe’ye gelenlerin karşılaştığı yolculuğun zorlukları, ihrâmın yorgunluğu ve ibadetleri yerine getirmelerindeki çabayı bildiğinden dolayı, bütün bunların ardından kurban bayramı günü ve onu izleyen üç gün boyunca kullarına Mina’da ikamet edip dinlenmelerini, kestikleri hayvanların etlerinden orada yemelerini emretmiştir. Çünkü onlar, aziz ve yüce olan Allah’ın kendilerine bir lütfu, şefkat ve merhameti olarak Onun ziyafetine katılmışlardır. Bu konuda o bölgede yaşayan insanlar da onlara katılır. Böylece herkes, bayram günlerinde yeme-içme ile büyük bir rahatlama hisseder. Bu günlerde oruç tutulması yasaklanmıştır. Çünkü cömert olan Allah’ın, misafirlerini aç bırakması uygun değildir. Sanki Allah (cc), bu günlerde mü’minlere şöyle hitap etmektedir:

¹⁴⁰ el-Bakara 2/203.

¹⁴¹ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/163.

“Yapmakta olduğunuz amelleriniz sona ermiştir. Sizin için geriye kalan, rahatlamanızdır. Bu rahatlık, yorgunluk karşılığındadır.” Benzer şekilde Ramazan ayında Allah rızası için oruç tutanlar, Ramazan bayramında Allah’ın emri ile rahata ulaşırlar.¹⁴²Bu bir nevi Allah’ın kullarına ikramıdır.

3. Örnek:

“Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur’ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir.”¹⁴³

İbn Receb, bu âyetin tefsini yaparken ehl-i hadis ve ehl-i rey ayrımını kendi fikhî değerlendirmelerine de yer vererek rivâyetler eşliğinde şöyle açıklar:

Meymûnî (ö. 274/797) Ahmed b. Hanbel’e bir soru sorulduğunda, onun öncelikle bu meselenin/olayın gerçekleşip gerçekleşmediğini sorduğunu nakletmiştir. İnsanların, henüz gerçekleşmeyen meselelerde sorular sorma konusunda çeşitli gruplara ayrıldığını, Ehl-i hadise tabi olanlardan bazılarının, soru sorma yolunu kapattıkları için onların ilim ve anlayışının, Allah’ın, Rasûlü’ne (sav) indirdiği ile sınırlı kaldığını, bununla beraber derin anlayış sahibi olmadan fıkıh taşıyıcısı olduklarını söylemiştir. Ehl-i rey fâkihlerinden bazılarının ise, henüz gerçekleşmeyen ancak genel olarak gerçekleşebilecek ve gerçekleşmeyecek konularda soru sormayı geniş tutmaları, onları bu konulara cevap verme görevi ile meşgul etmiştir. Bu da, konular hakkındaki çekişmelerin ve tartışmaların artmasına, böylece kalplerin birbirinden ayrılmasına neden olmuştur.¹⁴⁴ Burada İbn Receb, farazî meselelerle uğraşanlara ağır ithamlarda bulunmuştur.

Hadislerle amel eden ehl-i hadis fakîhlerine gelince, kuşkusuz onların büyük bir bölümünün gayreti, aziz ve yüce olan Allah’ın Kitabı’ndaki manaları araştırmak; sahih sünnetle, sahabe ve onlara güzel bir şekilde uyan kimselerin sözleriyle o manaları açıklamaya çalışmaktır. Onlar, Rasûlullah’ın (sav) sünnetini, bunların sahih ve sahih olmayanlarını öğrenmeye çalışırlar. Ardından bunları idrak etmeye,

¹⁴²İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/164.

¹⁴³el-Mâide 5/101.

¹⁴⁴İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/458.

anlamaya ve manaları üzerinde düşünmeye uğraşırlar. Sonra Tefsir ve Hadis ilim dallarında sahabenin ve onlara güzel bir şekilde uyan kimselerin sözlerini, helal ve haram konularını, sünnet usûlünü, zühd, rekâik ve diğer konuları öğrenirler. İşte bu, İmâm Ahmed'in ve rabbanî hadis âlimlerinden onunla aynı düşünen kimselerin yoludur.¹⁴⁵ İbn Receb, bu yolda sebat etmeye çalıştığını dile getirmiş ve ehl-i hadisi methetmiştir. Bu düşüncenin dışında olanların abesle iştigal ettiğini düşünen İbn Receb, bu düşüncesini destekler nitelikteki aşağıdaki yorumlarına yer vermiştir.

Tüm bunları öğrenmede, hiçbir faydası olmayan ve gerçekleşmeyecek konularda görüş ortaya atarak meşgul olmaktan daha fazla miktarda insanı meşgul edecek konular vardır. İmâm Ahmed, çoğu zaman kendisine henüz gerçekleşmemiş, ileride gerçekleşmesi muhtemel olan bir konuda soru sorulduğunda: “Sonradan ortaya atılmış bu sorularla bizi meşgul etmeyin derdi.¹⁴⁶

Hadis ve Re'y hakkındaki görüşünü yukarıda ortaya koyduğumuz İbn Receb, genel anlamda da Hadis ekolüne olan meylinin fazla olmasından dolayı Re'y taraftarlarına sert eleştirilerde bulunmuştur. Selefin hepsi rey hususunda bu şekilde katı düşünmemekle beraber sahabîlerin tavrı olan naslar hususunda çok düşünmemeyi, hemen uygulamaya koymayı ön planda tutmaktadır.

İbn Receb, Ahmed b. Şibeveyh'in (ö. 230/844)“Kim kabirdeki ilmi öğrenmek istiyorsa, hadislere yönelsin. Kim de ekmek sağlayacak (geçimini sağlayacak) ilmi öğrenmek istiyorsa re'ye yönelsin.”¹⁴⁷ dediğini naklederek re'yin dünyalık peşinde koşan insanlarca benimsendiğini dile getirmiştir.

İbn Receb'in re'y kapsamında değerlendirdikleri şeyler herhangi bir nasla temellendirilmemiş olan, ilme dayanmayan keyfi akıl yürütmelerdir ve bu da kabul edilemez. Yoksa fıkhıta naslar üzerinde bir akıl yürütmenin sonucudur ve İbn Receb aynı zamanda fakihtir.

¹⁴⁵ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/458.

¹⁴⁶ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/458.

¹⁴⁷ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/459.

4. Örnek:

"Ama onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler. De ki: "Allah'ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır."¹⁴⁸

Bu âyette sahabînin Rasûlullah'ı ayaküstü bırakıp gitmelerinin bir sonucu olarak kalanlar ile birlikte namaz kılınması ve caiz olmasından yola çıkarak âlimler Cuma namazının geçerli olmasındaki sayı hususunda ihtilaf etmişlerdir;

İmâm Şâfiî (ö. 204/820), İmâm Ahmed ve bir rivâyete göre İmâm Mâlik kırk kişi olmadan Cuma namazının geçerli olmayacağını söyler. Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720) ve bir rivâyete göre İmâm Ahmed'in elli kişi ile kılındığı takdirde Cuma namazının geçerli olabileceğini rivâyet eden İbn Receb, İbn Mübarek (ö. 181/797), Evzâî (ö. 157/774), Sevrî (ö. 161/778), Ebû Sevr (ö. 240/854), Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmâm Ahmed'in de içinde bulunduğu bir topluluğun üç kişi ile kılınabileceği görüşünü de yer verir. Bununla birlikte Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmâm Muhammed (ö. 131/152), Ebû Yûsuf, Evzâî, Mâlik, Sevrî ve Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791) dört kişi ile kılındığı takdirde Cuma namazının geçerli olacağı görüşüne yer vermiştir.

İmâm Ahmed'den başka bir görüş olarak Cuma namazının geçerli olabilmesi için gerekli olan kişi sayısının köylerde üç, şehirlerde ise kırk olduğunu nakleder. Bu rivâyetlerin dışında muhtelif âlimlerden sayı hususunda yedi, on, gibi nakillere de yer veren İbn Receb, Hasan b. Salih (ö. 168/784), Ebû Sevr ve Mekhûl'un (ö. 112/730) cemaatin oluşmasını sağlayacak sayının Cuma namazı için yeterli olduğunu söyler ki bu da iki kişi demektir.¹⁴⁹ İbn Receb, burada yalnızca rivayetleri zikretmekle yetinmiş olup hangi görüşün doğruluk payının yüksek olduğu ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

¹⁴⁸ el-Cuma 62/11.

¹⁴⁹ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/464-466.

3.2. Bazı Mezheplerin Görüşlerine Yer Vererek Âyetleri Tefsir Etmesi

İbn Receb, İmâm Şafîî, İmâm Mâlik ve Ebû Hanîfe'nin görüşlerine zaman zaman yer vermekle beraber kendi mezhebinin İmâmı olan İmâm Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine sık sık yer vermiştir. Çok nadir olmakla birlikte Zâhiriler, Zeydiyye ve İbâdiyye'nin de görüşüne değindiği olmuştur. Vereceğimiz örnekler ışığında bunları gösterdik.

1. Örnek:

*“Belirlenmiş günlerde Allah'ı zikredin. Allah'a saygılı olan için iki günde (dönmekte) acele edene günah yoktur; daha uzun kalana da günah yoktur. Allah'a saygılı olun. Bilin ki sizler O'nun huzurunda toplanacaksınız!”*¹⁵⁰ âyetini tefsir ederken İbn Ömer'in “Kim iki günde acele ederse ona günah yoktur. Kim de geriye kalırsa ona da günah yoktur” sözüne İmâm Ahmed “İbn Ömer'in söylediği ne güzeldir!” demesiyle onu onaylamıştır. İmâm Ahmed, Zilhicce'nin ilk on gününde açıkça tekbir getirilmesi gerektiğini savunurken, İmâm Şafîî, Kurban bayramı için hilalin görüldüğünde tekbir getirileceğini savunmuştur. Sanki İmâm Şafîî, Kur'ân'da zikredilen kurbanlık hayvanlar üzerine tekbir getirilmesini de bu kapsamda değerlendirmiştir. Bu günlerin ‘kurban kesme günleri’ olduğunu söyleyenlere gelince, onlardan bazıları Zilhicce'nin ilk on gününde tekbir getirilmesini müstehap olarak karşılamaz ve bu görüş İmâm Mâlik ve Ebû Hanîfe'den nakledilmiştir.¹⁵¹ Bu âyetin tefsirini yaparken dört mezhep imamının da görüşüne yer vermiştir.

2. Örnek:

“Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın. Allah'ın size bahşettiği

¹⁵⁰ el-Bakara 2/203.

¹⁵¹ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/157.

*nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilmektedir.”*¹⁵²

Bu âyetler, zarar verme amacıyla hanımını nikâhına geri alan kimsenin günahkâr olduğuna işaret eder. Boşama hakkının üçle sınırlandırılmasından önce, İslâm'ın ilk zamanlarında durum bu şekilde idi. Erkek, hanımını boşar ve onu terk eder, iddet dönemi bitmeye yaklaştığında ona tekrar döner, sonra tekrar onu boşardı. Erkek, bunu sonu gelmeyecek şekilde devamlı yapardı. Kadını ne boşanmış ve ne de evli durumda bırakırdı. İşte Allah bunu iptal etti ve boşama hakkını üç ile sınırlandırdı. İmâm Mâlik, iddeti bitmeden önce hanımına geri dönen, sonra dokunmadan onu boşayan kimsenin, eğer iddet süresini uzatarak kadını zor durumda bırakmak gibi bir amacı varsa iddetin yeniden başlamayacağı ve daha önceki iddet süresinin üzerine ilave edileceği görüşündedir. Eğer kişinin, kadını zor durumda bırakmak gibi bir amacı yoksa o zaman yeni bir iddet döneminin başlayacağını ve bu boşamanın kesinlikle bâin talak olduğu ise İmâm Şafî'nin eski görüşüdür. Bir rivâyete göre, İmâm Ahmed'in görüşüdür. İbn Receb yine kesin olarak iddet süresinin yeniden sayılması gerektiği görüşünün de Ebû Hanîfe, İmâm Şafî -yeni görüşü-, bir rivâyete göre İmâm Ahmed'in de bulunduğu büyük bir çoğunluğa ait olduğunu dile getirir.¹⁵³ İbn Receb bu nakilde de mezhep imamlarının önceki ve sonraki görüşlerine yer vererek âyetin tefsirini yapmıştır.

3. Örnek:

*“Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, "Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... ve yaralamalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefarettir. Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir" diye yazdık.”*¹⁵⁴

Âyette geçen “Cana can” kısmını açıklarken bunun istisna edildiği yerleri maddelere ayıran İbn Receb, maddelerle birlikte mezhep âlimlerinin görüşlerine de yer vermiştir bunlar:

¹⁵² el-Bakara 2/231.

¹⁵³ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/179-180.

¹⁵⁴ el-Mâide 5/45.

Babanın çocuğunu öldürmesi gibi bir durumda âlimlerin çoğunluğuna göre baba kısas olarak öldürülmez. İmâm Mâlik ise: “Eğer baba, oğlunu boğazlama gibi kasten öldürdüğünde şüphe kalmayacak şekilde öldürmüştü, oğlunun canına karşılık öldürülür. Eğer kılıçla keserek veya sopayla vurarak öldürmüştü, oğlunun canına karşılık öldürülmez.” Hürün, köleyi öldürmesi hususunda âlimlerin çoğunluğu, hür kimse öldürdüğü köleye karşılık öldürülmez. Bu konuda farklı isnadlarla çok hadis zikredilmiş olup, kişinin kendi kölesi için değil de başkasının kölesi için kısas yapılarak öldürüleceği görüşü Ebû Hanîfe ve taraftarlarının görüşüdür. Hadis ehlinden Süfyan-ı Sevrî'nin de aralarında bulunduğu bir topluluk her halükarda kölesini öldürene kısas yapılır demiştir. Âlimler uzuvlarda köle ile hür arasında kısas uygulanmayacağı konusunda icma etmişlerdir.

Müslümanın harbî(savaş halinde) bir kâfiri öldürmesine karşılık kısas yapılamayacağı hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Bu mübahtır, bunda şüphe yoktur. Eğer öldürülen kâfir, zimmî veya anlaşmalı biri ise, âlimlerin çoğunluğu Buhârî' de geçen “Kâfire karşılık Müslüman öldürülmez.”¹⁵⁵ hadisi mücibince bir Müslümanla kâfirin kısas yapılamayacağını söylemişlerdir. Ebû Hanîfe ve Kûfeli fakîhlerden bir topluluk ise, Rasûlullah'ın (sav) ehl-i zimmetten birine karşılık ehl-i kiblede birini kısas uygulayarak öldürtmesine ve “Ben, onun hak ve borçlarını (zimmetini) korumaya en lâyık kimseyim.” demesini delil olarak kabul etmişlerdir.¹⁵⁶

İbn Receb, bir yandan görüşlere yer verirken bir yandan da onların görüşlerini delillendirdiği hadislerin sıhhat durumlarına, hadis âlimlerinden gelen rivayetler eşliğinde değinmiştir. Hatta yer yer derin hadis tahlillerinde bulunmuştur. İmâm Mâlik ve Medine ehli ise Ebû Dâvûd'da (ö. 275/889) geçen, Rasûlullah (sav) Hayber günü, bir kâfiri suikastle öldüren Müslümanı (kısas uygulayarak) öldürmüş ve şöyle buyurmuştur: “ Ben zimmet akdini yerine getiren kişinin borçlarını ve haklarını korumaya daha lâyığım ve buna daha fazla hak sahibiyim.”¹⁵⁷ hadisine binaen suikastle öldürülenlerde denklik aranmaz görüşünü benimsemişlerdir. Erkeğin bir kadını öldürmesine karşılık kısas yapılacağı konusunda ihtilaf yoktur. Diyet

¹⁵⁵ Buhârî, “İlim”, 39.

¹⁵⁶ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/432.

¹⁵⁷ Ebû Dâvûd, “Merâsil”, 251.

hususunda öldürülen erkeğin yakınlarına herhangi bir diyet ödenmeyeceği ve kadının yakınlarına diyetin yarısının verileceği ile ilgili Ahmed b Hanbel'den rivâyet olmakla birlikte bu selefin görüşüdür.¹⁵⁸

4. Örnek:

*"Kuşkusuz ben, yalnız ben Allahım. Benden başka tanrı yoktur. O halde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl."*¹⁵⁹ âyetini tefsir ederken İbn Receb uyuyan, baygın ve namazı kaçırın kimsenin namazı kaza edip etmemesi hususunda İbn Abdilberr'den (ö. 463/1071) şu rivâyete yer vermiş: "Kişi, uzun bir uykuya dalar, bir gün ve geceyi baygın şekilde geçirerek beş vakit namazdan daha fazlasını kaçırırsa, kaza etmez. Baygın kimsenin namazı kaza etmesi gerekmez. Bir, iki veya beşten daha az vakit namaz kaçırırsa, mutad şekilde onları kaza eder."

Rasûlullah'ın (sav) "Hatırladığımda kılsın" sözünün, namazların hemen kaza edilmesi gerektiğini söyleyenler için bir delil olduğunu Ebû Hanîfe ve Mâlik'in söyler. İmâm Ahmed, kaçırılan namazların az veya çok olmasına bakmaksızın her halükârda kaza edilmesi gerektiğini söyler. İmâm Şafiî, Ramazan orucunun kazası gibi namazları kaza etmede gevşeklik gösterilmemesi görüşündedir. Şafiî mezhebine göre oruç, namaz gibi değildir. Tutulamayan orucun, ertesi yıl Ramazan orucu gelinceye kadar tutulması gerekir. Şafiî âlimler, herhangi bir mazeret olmadan namazı kaçırın kimsenin, namazı hemen kaza etmesi gerektiği konusunda iki görüş taşırlar. Hattâbî (ö. 388/998) "O namazın bunun dışında bir kefareti yoktur" sözünü, iki şekilde yorumlar. Birincisi; Bunun anlamı, kişinin bu namazı terk etmesinin herhangi bir bedelinin olmadığı ve kaza dışında hiçbir şeyin ona kefaret olamayacağıdır. İkincisi; Kişinin namazı unutması, bir kefaret ya da cezaya neden olmaz. Kişinin sadece kaçırdığı namazı kaza etmesi gerekir.¹⁶⁰

Bu konuda yukarıda zikrettiğimiz mezhep görüşlerine yer vermiştir. Çoğu zaman kendi görüşüne yer vermeden görüşleri sıralar. Ahmed b. Hanbel'e sempatisi olmakla beraber bu taassup derecesinde değildir.

¹⁵⁸ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/433.

¹⁵⁹ Tâhâ 20/14.

¹⁶⁰ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/679-680.

3.3. Tefsirinde Kelâm İlmine Bakışı

Kelâm “Allah’ın zatından ve sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibarıyla kâinatın hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir.¹⁶¹ Salt kelâmî görüşleri nakletmesi ve Ehl-i sünnet ile Mu‘tezile’yi karşılaştırarak kelâmî âyetleri ele almasına yönelik örnekler vereceğiz.

1. Örnek:

“Bende söz değişmez ve ben asla kullara zulmetmem.”¹⁶²

Bu, Allahın (cc) zulme kadir olduğuna ancak kullarına olan fazlı, lütfu ve ihsanından dolayı bunu yapmadığına işaret ettiğini söyledikten sonra İbn Receb, öncelikle âlimlerin zulüm hakkındaki görüşlerine yer verir. Ve onların büyük bir kısmının zulmü ‘bir şeyi konulması gereken yerin dışına koymak’ şeklinde açıkladıklarını bir kısmının ise zulmü ‘başkasının mülkünde sahibinin izni olmadan tasarrufta bulunmak’ diye açıkladıklarını ve bu görüşte olanlar içinde İyâs b. Muâviye’nin de olduğunu ve onların zulmün Allah (cc) hakkında imkansız olduğunu fakat başkaları için düşünülebileceğini çünkü O’nun yaptığı her şeyin kendi mülkünde bir tasarruf olduğunu ifade ederek izah etmişlerdir.

İbn Receb yukarıdaki görüşlere ilave olarak, kullarının fiillerini yaratmış olması ve bu fiiller arasında zulmün de bulunmasından dolayı, yüce Allah’ın (cc) zalimlik ile nitelendirilemeyeceğini savunur. Aynı şekilde, yaratması ve takdiri olduğu halde kullarının yaptığı diğer çirkin fiillerle de onun nitelenemeyeceğini, onun kullarının fiilleri ile değil ancak kendi fiilleri ile nitelenebileceğini, çünkü kullarının fiillerini, yaratanın ve etki edenin de o olduğunu vurgular. Allah (cc), bu fiillerden herhangi biriyle nitelenemez. O, ancak kendi sıfatları ve fiilleriyle nitelenebilir, der ve her zaman olduğu gibi kendi görüşünün sonuna “en doğrusunu Allah bilir” ibaresini de ilişitir.¹⁶³

¹⁶¹ Saim Kılavuz, *İslâm Akâidi ve Kelâm İlmine Giriş*, 28. bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 370.

¹⁶² Kâf 50/29.

¹⁶³ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/305-306.

2.Örnek:

“Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”¹⁶⁴

Bu âyeti açıklarken İbn Receb, ibadetin üç temel üzerine inşa edildiğine, bunların; korku, ümit ve muhabbet olduğuna ve bunlardan her birinin farz olduğuna değinmiş ve üçünün de bir arada bulunması gerektiğini Selef’in de bu doğrultuda düşündüğünü, bunlardan birini öne çıkarıp diğerlerini ihmal eden kimseleri Selef’in kınadığını dile getirmiştir. Buna örnek olarak da Hâricîlerin ve ona benzeyen toplulukların korku konusunda aşırıya giderken, muhabbet ve ümitten yüz çevirdiklerini; Mürcie’nin ise ortaya koyduğu bidatler, korkudan yüz çevirip sadece ümide bağlanmaktan kaynaklanmıştır der. Buna ilave olarak da her şeyi mübah görenlerin ve hulûl inancındakilerin çoğunun ibadetinin de, korku ve ümitten yüz çevirip sadece muhabbete bağlanmaktan kaynaklandığını vurgulamıştır.¹⁶⁵ Bu nakile yer vererek üç grubun da yanlış düşüncede olduğunu vurgulamak istemiştir.

3. Örnek:

“Ama can boğaza gelip dayandığında; İşte o zaman siz (çaresiz) bakar durursunuz. Biz ona sizden yakınız, fakat göremezsiniz. Mademki kimsenin hâkimiyeti altında değilmişsiniz; Haydi onu (hayatı) geri döndürün, sözünüzde doğruysanız! Şayet o, Allah’a yakın olanlardan ise; Ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır. Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise, (ona şöyle denir:) "Selâm sana ey hakkın ve erdemın yanında olmuş kişi!" Ama yoldan sapmış inkârcılardan ise; Onu da kaynar sudan bir ziyafet ve atılacağı cehennem ateşi beklemektedir! Şüphesiz bu kesin gerçeğin ta kendisidir.”¹⁶⁶

Bu âyetleri tefsir ederken İbn Receb, Kur’ân’ı Kerim’de kabir azabı ile ilgili âyetlere birçok yerde işaret edildiğini vurgulamış. Tirmizi’nin Ali’den (ra) “Çoklukla övünmek sizi o kadar oyaladı ki sonunda kabirleri ziyaret ettiniz.”¹⁶⁷ âyeti nâzil

¹⁶⁴ ez-Zâriyât 51/56.

¹⁶⁵ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/319-320.

¹⁶⁶ Vâkıa 56/83-95.

¹⁶⁷ et-Tekâsür 102/1-2.

oluncaya kadar kabir azabı konusunda şüphe içinde idik.” rivâyetini senedini zikretmeden nakletmiştir.¹⁶⁸ İbn Hibbân’ın Ebû Hureyre’den rivâyet ettiğine göre Peygamber (sav), “ *Kim de Zikrimden yüz çevirirse gerçekten onun için dar bir geçim söz konusu olur ve onu kıyâmet gününde kör olarak haşrederiz.*”¹⁶⁹ âyeti hakkında “Burada anlatılan kabir azabıdır.” buyurduğunu nakletmiştir.¹⁷⁰ İbn İshâk’ın (ö. 151/768) rivâyet ettiğine göre Berâ, “O zulmedenler için de muhakkak bundan önce bir azap vardır.”¹⁷¹ âyeti hakkında “Bu azap, kabir azabıdır.” dediğini nakletti. İbn Abbâs’ın (ra) “*Andolsun ki Biz onlara belki dönerler diye en büyük azaptan önce yakın azaptan mutlaka tattıracağız.*” âyeti hakkında burada bahsedilenin kabir azabı olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir.

Katâde, Rebî b. Enes’in (ö. 53/673) (ra) “*Biz onları iki kez azaba uğratacağız.*”¹⁷² âyeti hakkında “Bunlardan birisi dünyadadır, diğeri ise kabir azabıdır.” dediğini rivâyet eder.¹⁷³ Bunlara değindikten sonra İbn Receb, Hz Peygamber’in (sav) kabir azabı ve ondan sığınma ile ilgili hadislerinin tevatür derecesine ulaştığını belirttikten sonra kabir azabından sığındığı ile ilgili onlarca hadise yer verir.¹⁷⁴ Hadisçiliğinin de bir getirisi olarak bazen hadislerin sıhhat durumu üzerinde uzunca durur. Kabir azabına neden olan etkenler ile ilgili rivâyetlere de değindikten sonra kabir azabının çeşitlerini tasvir eden hadislere de yer verir. Kabir sıkması ile ilgili rivâyetlere yer veren İbn Receb, kabir sıkmasının mü’min için de kâfir için de söz konusu olduğuna değinerek buna Sa’d b. Muâz (ra) hadisini örnek olarak getirmiştir.¹⁷⁵

Sûra üflemler arasında kabir ehline yapılan azaba ara verileceği söylenmiştir. Saîd b. Büşeyr, Katâde’den bunu naklederek şu âyete yer verir: “*Vay bize helak olduk! Yattığımız yerden kim kaldırdı bizi, diyecekler. Bu, Rahmân’ın*

¹⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 30/284.

¹⁶⁹ Tâ-hâ 20/124.

¹⁷⁰ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/355-356.

¹⁷¹ et-Tûr 52/47.

¹⁷² es-Secde 32/21.

¹⁷³ et-Tevbe 9/101.

¹⁷⁴ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/356-357.

¹⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/55, 98.

va'dettiğidir. Peygamberleri de doğru söylemişlerdir"¹⁷⁶ bu âyetten o süre arasında azap edilmeyeceğini çıkarmıştır.¹⁷⁷

Burada kabir azabına dair İbn Receb'in zikretmiş olduğu âyetler, hadisler ve tâbiûnden gelen nakiller Mu'tezile'ye bir reddiye kabilindedir ki aklın nakle tabi olması gerektiğine de bir izah niteliği taşımaktadır.

4. Örnek:

*"Bu, insan sözünden başka bir şey değildir."*¹⁷⁸

İbn Receb, Yahya b. Muhammed b Hubeyre'nin (ö. 499/1105) bu âyetin tefsiri hakkında, Arapların 'zâ' ve 'hâzâ' harflerini sadece var olan bir şeye işaret etmek için kullandıklarını, bu harfleri söyleyen kimsenin işitilen bir şeye işaret etmek için bunları söylediğini ve bundan kastın da "Bu insan sözüdür" demek olduğunu dile getirir. Buradan yola çıkarak "Kur'ân mahluktur" söylemine de yer veren İbn Receb, Ahmed b. Hanbel'in ve onun mezhebinin bu tür söylemlerden uzak durduklarını ve onların Allah'ın sıfatlarını naslarda geçtiği şekilde anladıklarını vurgular.¹⁷⁹ Selef, âyetlerin Kur'ân ve hadislerde geçtiği şekliyle anlaşılması gerektiğini daima savunur. İbn Receb de selefin izinden giden bir âlim olarak daima buna dikkat çeker ve ehemmiyet gösterir.

İbn Receb sözüne devam ederek, Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediğini işittim der: "Allah'ın sıfatlarından bahseden âyetler üzerinde düşündüm. Sahabe ve tâbiûnun, bilgileri olmasına rağmen bu âyetleri tefsir etmekten uzak durduklarını gördüm. Allah'ın sıfatlarını tefsir etmek, ancak Allah'a bir takım örnekler vermekle mümkündür. Aziz ve yüce olan Allah ise: "Allah için kendiliğinizden örnek göstermeyiniz."¹⁸⁰ buyurur. İmâm Ahmed, bu tür âyetlerin, hakiki ve mecâzî olarak tefsir edilemeyeceğini çünkü onları hakikate hamletmenin teşbihe, mecaza

¹⁷⁶ Yâsîn 36/52.

¹⁷⁷ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/374.

¹⁷⁸ el-Müddessir, 74/25.

¹⁷⁹ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/507-508.

¹⁸⁰ en-Nahl 16/74.

hamletmenin de bid'ate sebep olduğunu söyler.¹⁸¹ Bu görüşte oldukları için teşbih ve bid'ate düşmemek adına bu âyetlerin tefsirinde sükût etmişlerdir.

İbn Receb'in bu açıklamalarda bulunması “*Kur'ân mahluktur*” diyen Mu'tezile'ye bir cevap olmakla birlikte, Kur'ân'da geçen “*Allah'ın eli*” gibi ifadelerle benzetmelere giden Mücessime ve Müşebbihe'ye yönelik de bir açıklama içermektedir. Yukarıda da beyan ettiğimiz gibi İbn Receb el-Hanbelî selef-i salihin çizgisinde bu âyetlere bakmış ve bu çizgide âyetleri tefsir etmiştir.

5. Örnek:

“*Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır.*”¹⁸²

Ru'yetullah (Allah'ın ahirette görülmesi) meselesi Ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasında tartışılmalı bir konudur. Allah'ın (cc) ahirette görülemeyeceğini ileri süren Mu'tezile ve benzeri fırkalara cevap sadedinde bu âyete yer veren İbn Receb, yine bu konuyla ilgili aşağıdaki açıklamalara yer vermiştir.

Sahabe, tâbiûn ve onları izleyen önde gelen imamlar Allah'ın (cc) gazabından dolayı kendisini düşmanlarından gizleyecek olmasından yola çıkarak, rıza gösterdiği dostlarına Allah'ın (cc) kendisini göstereceği konusunda icma etmişlerdir. Cehmiyye, Mu'tezile gibi bazı bid'at ehli gruplar ise, bu sahih nasları reddeden birtakım yanlış iddialar ve bâtil şüpheler ile buna karşı çıkmıştır. İbn Receb tıpkı müşriklerin puta taparken şeytanın bu ameli onlara süslü göstermesi gibi bu fırkaların da hak karşısında tutum sergilemelerini şeytanın onlara süslü gösterdiğini ileri sürer.¹⁸³

“Sizler şu ayı izdihamda kalmaksızın gördüğünüz gibi Rabbinizi de göreceksiniz.” hadisi, iki görüş şeklini birbirine benzetmektedir. Değilse görülen ay ile Allah (cc) birbirine benzetilmemektedir. Bu görüşün, dolunayı görmeye benzetilmesinin iki anlamı vardır. Birincisi: Dolunay gecesi ayı görme konusunda

¹⁸¹ İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl alâ Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahmân b. Süleyman Useymin, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2005), 3/273.

¹⁸² el-Kıyâmet 75/22-23.

¹⁸³ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/517.

herhangi bir şüphe veya tartışma olmaz. İkincisi: Bütün insanlar ayı görme konusunda eşittirler, zorluk çekmezler. Yolunu şaşırması ve Allah'a iftira atan Mureysî ve onun gibiler, teşbih içerdiğinden dolayı bu hadisin sahih olmadığını söylemişler, hem kendileri sapmış ve hem de insanları saptırmışlardır. Selef-i salihin ise bu hadisi kabul ve tasdik eder. Vekî, "Bu hadisi reddedenin Cehmiyye'den olduğunu bilin" der.¹⁸⁴

İmâm Ahmed'in oğlu Abdullah, Müsned'de uzun bir şekilde hadisi rivâyet eder. Bu hadiste tekrar dirilmeden de bahsedilir. İnsanların kabirlerinden kalkacağını, onların Allah'a, Allah'ın da onlara bakacağını ve Rasûlullah'ın (sav) buna örnek olarak Güneşi ve ayı gösterdiğini zikreder. Onlara nasıl bakıyor ve görüyor isek Allah'a (cc) da öyle rahat ve kolay bir şekilde bakacağımızı dile getirir.¹⁸⁵ Bu rivayetleri Allah'ın ahirette inananlarca görülebileceğine delil olarak nakletmiştir.¹⁸⁶

3.4. Nesh Meselesi

Nesh sözlükte, ortadan kaldırmak, yok etmek, yazmak ve bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, "şer'i bir hükmü, bir başka şer'i delille kaldırmak yahut mukaddem tarihli bir nassın hükmünü, muahhar tarihli bir nas ile değiştirmektir. Bu gibi tanımlar neshin, emir ve nehiyle ilgili hükümlerden bazılarının herhangi bir hikmete binaen yürürlükten kaldırılıp, yerine başka bir hükmün konulması anlamını ifade etmektedir. Hükmü kaldırılmış âyete "mensûh", hükmü kaldırılan âyete ise "nâsîh" denilmektedir.¹⁸⁷

İbn Receb'in nesh konusundaki rivayetlerinden yola çıkarak onun neshi selefî kabul ettiği şekilde kabul ettiğini görmekteyiz. O lafzın nesh olup hükmün devam etmesi yönünde örnekler verdiği gibi, yeni bir hükümle eski hükmün kaldırılması anlamındaki nesh türünde de örnekler vermiştir. Bunlara aşağıda yer vereceğiz. Örneklere geçmeden önce de nesh meselesinde meşhur olan âyete de aşağıda değineceğiz. Bakara sûresinin 106. âyeti olan;

¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/11-12.

¹⁸⁵ Hâkim, *Müstedrek*, 4/560-564.

¹⁸⁶ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/517-520.

¹⁸⁷ Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 30; Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/647.

“Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir.”¹⁸⁸ âyeti sâir müfessirlerce nesh konusunda zikredilen meşhur bir örnek olmasına rağmen, bu âyet hakkında herhangi bir görüşe İbn Receb tarafından yer verilmemiştir.

1. Örnek:

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah’a aittir. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kâdirdir.”¹⁸⁹ âyeti nâzil olduğunda, bu durum Müslümanlara ağır geldi. Bu tür düşüncelerin de, âyetin kapsamına girdiğini zannettiler. Bunun üzerine, “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!”¹⁹⁰ âyeti nâzil oldu. Böylece âyet, güçlerinin yetmeyeceği şeylerden dolayı hesaba çekilmeyeceklerini ve onlardan sorumlu olmadıklarını açıklamış oldu. İbn Abbâs (ra) ve başkaları, bunu ‘nesh’ olarak kabul etmişlerdir. Onların kastettikleri, bu âyetin, ilk âyette geçen kalplerde geçen düşüncelerden dolayı hesaba çekileceği düşüncesinin izale edilmiş olduğu, birinci âyetin, günah işlemekte kararlı ve ısrarcı olanları açıklamış olduğudur. Bu tür durumları selef, ‘nesh’ olarak isimlendiriyordu, der İbn Receb ve böylece nesh konusundaki görüşlerinin de selef çizgisinde olduğunu belirtir.¹⁹¹

Selef herhangi bir konuda âyet, hadis yahut sahabe kavlinde bir nakil olmadığında sükût etmiş. Ve hakkında nas bulunmayan konular üzerinde düşünmeyi hoş karşılamamıştır.

¹⁸⁸eI- Bakara 2/106.

¹⁸⁹ eI-Bakara 2/284.

¹⁹⁰ eI-Bakara 2/286.

¹⁹¹ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/199.

2. Örnek:

*“Ey Ehl-i kitap! Resulümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor. Şüphe yok ki size Allah’tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi.”*¹⁹² âyetini tefsir ederken İbn Receb, direkt evli kimsenin zina etmesi konusuna yer vermiş ve Müslümanların zina eden evliyi recm etme konusunda icma ettiklerini söylemiştir. Hz Peygamber’in (sav), Mâiz’i ve Gamidiyeli bir kadını recm ettiğine ve Kur’ân’da, lafzı nesh edilen şu âyetin olduğuna değinir: “İhtiyar erkek ve ihtiyar kadın zina ederse, Allah’tan (cc) bir azap olmak üzere onları taşılayın. Allah azizdir, hikmet sahibidir.” Bu örnekte İbn Receb, neshin bir çeşidi olan lafzın nesh olunup hükmün bâki kalması hususuna yönelik görüşünü serdetmiş olup recm âyetinin lafız olarak nesh olunmuş olsa da hükmünün devam ettiğini İbn Abbâs’ tan (ra) da etmiş olduğu şu rivâyetle destekler : “Kim recmi inkâr ederse, farkında olmadan Kur’ân’ı inkâr etmiş olur.” dedi ve yukarıdaki âyeti okudu, “Recm de Ehl-i kitabın gizlediği şeylerdendi” dedi.¹⁹³ İbn Receb recm âyetinin lafzının Kur’ân’da olmasa da hükmünün kıyamete kadar geçerli olduğuna delil olarak zikretmiştir.

3. Örnek:

*“Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”*¹⁹⁴

Âlimler, haram aylarda savaşmanın haramlığının hükmünün bâki mi olduğu yoksa nesh mi edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Âlimlerin büyük bir çoğunluğu, haramlığın nesh edildiği görüşündedir. İmâm Ahmed ve diğer imamlar bunun nesh

¹⁹²eI- Mâide 5/15.

¹⁹³ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/421.

¹⁹⁴et- Tevbe 9/36.

edildiğini belirtmişlerdir. Aralarında Atâ'nın (ö. 114/732) da bulunduğu seleften bir grup, haramlığın devam ettiği görüşündedir.¹⁹⁵

Bazıları, Hz. Peygamber'in (sav) Taif'i Şevval ayında kuşattığını ifade edip, Zilkade ayı geldiğinde savaşmadığını, bekleyip sonra da döndüğünü söylerler. Aynı şekilde Hudeybiye yılı da savaşmadığını ta ki Hz. Osman'ın (ra) öldürüldüğü haberi geldiğinde, savaşmak üzere Müslümanlardan biat aldığını, sonrasında ise bu haberin asılsız olduğu ortaya çıkınca, savaştan kaçındığını söylerler. Âlimlerin büyük bir kısmı, sahâbîlerin Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra diğer ülkelerin fethiyle meşgul olmalarını, sürekli cihad etmelerini delil olarak göstermişler, hiçbir sahabeden savaşmayı bıraktıklarına dair herhangi bir şey nakletmemişlerdir. Onlar, haram aylarda bile bir hedefin peşindeydiler. Bu da, sahabenin bu âyetin nesh edildiği konusunda icma ettiğini gösterir demiştir İbn Receb el-Hanbelî ve her zaman konu bitişinde yer verdiği ibare olan "Allah en doğrusunu bilir" cümlesi ile konuya nokta koymuştur.¹⁹⁶ Ve haram aylarda savaşmanın haram olduğu görüşünün nesh edildiğini dile getirmiştir.

3.5. Dilbilimsel İzahları

Ağırlıklı olarak ilk dört asır içerisinde (VII-XI) meydana gelen, daha çok lafızların ve cümlelerin delâletini, Kur'ân'ın üslûbunu, dil inceliklerini, Kur'ân metnindeki iç bütünlüğü dikkate alan bu çalışmaların amacı âyetlerin anlamında ortaya çıkabilecek kaymaların ve yanlış yorumlamaların önüne geçmektir. İslâm toplumunun genişlemesi ve Arap olmayan unsurların İslâm'a girmesiyle bir yandan Kur'ân'ın indiği dil safiyetini kaybetmeye başlamış, öte yandan Arapça'yı anlayanların oranı azalmıştır.

Çeşitli düşüncelerle ortaya çıkan aşırı fırkaların Kur'ân'ı yorumlarken kendilerini kayıt dışı tutma ve Kur'ân'ı serbest şekilde yorumlama arzuları da lugavî tefsir hareketinin önemli etkenlerindedir. Sahâbe döneminde başlayan Kur'ân lafızları ve ibareleri ile ilgili çalışmalar, Arap dilinin kayda geçirilmesi ve dil okullarının ortaya çıkmasıyla birlikte daha sistemli bir seyir takip etmiştir. İ'râbü'l-

¹⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/334, 345.

¹⁹⁶ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/523-524.

Kur'ân, garîbü'l-Kur'ân, meâni'l-Kur'ân gibi dil ilimlerinde kısa bir zaman içerisinde yüzlerce eser meydana getirilmiştir.¹⁹⁷

İbn Receb, âyetlerin tefsirini yaparken, kelime tahlillerine yer verir. Bu bazen kelimenin kökenine inmek şeklinde olur, bazen de kelimenin âlimler tarafından nakledilen farklı manalarına yer vermek şeklinde olur. Birkaç rivayeti geçmese de kıraatlerden de örnek verdiği olmuştur. Biz aşağıda bu örneklere yer verdik.

1. Örnek:

*"Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz."*¹⁹⁸

İbn Receb, bu âyet bağlamında cehennemliklerin 4 içeceğinden bahseder. Bunların el-hamîm, el-ğassâk, es-sadîd, el-muhl olduğunu belirttikten sonra tek tek bunları âyetlerle, sahabe ve tâbiûn kavilleri ile izah eder:

el-Hamîm:

İbn Receb, hamîm kelimesi ilgili pek çok sahabe ve tâbiûn kavline yer vermiştir;

İbn Abbâs (ra) hamîmin, yakıcı kaynar su olduğunu Hasan-ı Basrî ve Süddî sıcaklığı zirveye ulaşan kaynar su olduğunu Cüveybir (ö. 140/758) ise hamîmin Allah'ın gökleri ve yeryüzünü yarattığı günden beri kaynayan suyu olup, cehennem ehlinin ondan içene kadar bu suyun kaynayacağını, ve onların başlarına döküleceğini nakletmiştir. İbn Zeyd bunlardan farklı olarak hamîm için, cehennemliklerin ateş havuzlarında biriken gözyaşlarıdır ve bu su onlara içirilir." görüşünü ileri sürmüştür.

Katâde "*ân*" kelimesi ile ilgili olarak Allah'ın gökleri ve yeri yarattığından beri kaynadığına işaret etmek için hamîm kelimesinin yanında zikredildiğine vurgu yapar."¹⁹⁹ Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Son derece sıcak bir çeşmeden içirilecektir.*"²⁰⁰ Hasan-ı Basrî, Arapların bir şey çok sıcak olduğunda ve ondan daha

¹⁹⁷ Abdulhamit Birışık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları,2011) 40/281.

¹⁹⁸ Vâkıa 56/54.

¹⁹⁹ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/334-335.

²⁰⁰el- Gâşiye 88/5.

sıcak bir şey kalmadığında ‘âne harruhu’ dediklerini, “*Son derece sıcak bir çeşmeden içirilecektir.*”²⁰¹ âyetinin de buna işaret ettiğini ifade eder. Allah Teâlâ cehennemi yarattığı günden beri onun ateşiyle bu suyu ısıtmaktadır. Bundan dolayı suyun sıcaklığı son haddine ulaşmıştır. Yer ve gökler yaratıldığı günden beri bu suyun kaynamakta olduğu da gelen nakiller arasındadır.

el-Gassâk:

İbn Receb, gassâk kelimesi hakkında birbirinden farklı birçok rivayete yer vermiştir. Bunların içinde gassâkın kâfirin derisi ve eti arasından akan şey olduğu, onun aşırı dondurucu soğuk olduğu, çok pis bir iltihap olup ondan bir damlanın batıya döküldüğünde, doğdakilerin onun kötü kokusunu alacağı kadar ağır bir kokuya sahip olduğu gibi nakiller yer almaktadır. Yine gassâk ile ilgili olarak onun aşırı soğukluğundan dolayı tadına bakılamayan su, cehennem ehlinin derisinden akan sıvı, cehennemdeki akrep, yılan gibi öldürücü hayvanların içinde bulunduğu ve içine batırılıp çıkarılan insanın derisinin ve etinin kemiğinden ayrılarak yere düşmesine sebep olacak nitelikte bir su, cehennem ehlinin gözlerinden akan yaşlar olup kaynamış suyla birlikte onlara içirilecek olan su gibi tanımlar da gelen rivayetler arasındadır.

“*Gassâk*”ın pis kokulu soğuk bir su ve Arapça bir kelime olmadığı da söylenmiştir. Yine bu kelimenin Arapça olduğu ve “*ğaseka-yağsiku*” kökünden olup gece karanlığının basması anlamına geldiği de ifade edilmiştir. “*Gasik*” gece anlamına gelir. Gece, aşırı soğuk olduğu için böyle adlandırılmıştır.²⁰²

es-Sadîd:

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Ona irinli sudan içirilecektir.*”²⁰³

Sadîd kelimesinin anlamı ile ilgili olarak, Mücâhid irin ve kan, Katâde onun cehennem ehlinin eti ve derisi arasından akan su olduğunu söylediği söylemiştir.

²⁰¹ el-Gâşiye 88/5.

²⁰² İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/335-336.

²⁰³ İbrâhîm 14/16.

“Onu yudum yudum içmeye çalışacak rahatça boğazından geçiremeyecektir.”²⁰⁴
Katâde bu âyetle ilgili olarak “Ya bu dini yaşarsınız ya da bu azaba sabredersiniz!
Allah’a itaat sizin için daha kolaydır, o halde Allah’a ve Rasûlune itaat edin.”
 demiştir.

Hz Peygamber (sav), “Ona irinli sudan içirilecektir. Onu yudum yudum içmeye çalışacak rahatça boğazından geçiremeyecektir.” âyeti hakkında şöyle buyurdu:²⁰⁵ “Bu suyu ağzına yaklaştırır ve yudumlar, suyu yaklaştırınca su onun yüzünü kavurur ve başının derisi düşer. Suyu içince bağırsaklarını paramparça ederek makatından çıkar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Bunlar ateşte ebediyen kalacak ve bağırsaklarını paramparça eden kaynar sudan içirilecek kimseler gibi midir?*”²⁰⁶ İbn Abbâs (ra) cehennemde irinden vadilerin olduğunu, onlardan bardaklarla alınıp ve cehennem ehlinin ağzına döküldüğünü nakletmiştir..²⁰⁷

el-Muhl:

İbn Receb, bu kelimenin geçtiği ‘*muhl gibi*’²⁰⁸ âyeti hakkında Peygamber Efendimizin (sav) şöyle buyurduğuna yer vermiştir: “ O, yağ tortusu gibidir. Kişi onu yüzüne yaklaştırdığında yüzünün derisi içine düşer.”²⁰⁹ Dahhâk (ö. 64/684) İbn Mes‘ud’un (ra) beytûlmâlden bir gümüş alıp erittiğini, onu mesciddeki insanlara gönderip “ Muhl’e bakmak isteyen şuna baksın” dediğini nakleder. Mücâhid’in ‘*muhl*’ hakkında ‘onun irin ve siyah kan gibi yağ tortusuna benzediği’ ile ilgili rivâyete de yer vererek bu dört kelimeyi tahlil etmiştir.²¹⁰

2. Örnek:

“*Kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye.*”

İbn Receb, ‘*utullîn*’ kelimesinin bazı rivayetlerde güçlü manasında bazılarında insanlara karşı sert, zalim olan alçak kimse manasında, bazılarında ise

²⁰⁴ İbrâhîm 14/17.

²⁰⁵ Tirmizi, “Cehennem”, 3.

²⁰⁶ Muhammed 47/15.

²⁰⁷ Müslim, “Eşribe”, 73.

²⁰⁸ el-Kehf 18/29; Duhân 44/45; Meâric 70/8.

²⁰⁹ Tirmizî, “Cehennem”, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/70.

²¹⁰ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr* 2/339.

facir kimse manasında geçtiğini belirtmiştir. İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714) ‘zenîm’ i insanların ahlakî açıdan kötü gördüğü kimse olarak açıklamıştır.

Rasûlullah’ın (sav): “Cennete cevâz, ca‘zarî ve utulli’n-zenîm girmeyecektir.” buyurmuş, müslümanlardan bir adam: “Cevvâz, ca‘zarî ve utulli’n-zenîm kimdir?” diye sormuş. Rasûlullah (sav): “Cevvâz, toplayan ve engelleyendir. Ca‘zarî ise kötü ve kaba sözdür.”²¹¹ Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Allah’tan *bir rahmet sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Şayet kaba, katı kalpli biri olsaydın elbette onlar etrafından dağılırlardı.*”²¹² ‘Utullin zenîm’ sert tabiatlı, obur, midesine düşkün ve mahlûkata zulmedendir, diyerek açıklamıştır. Başka bir rivayette de Efendimiz (sav) ‘utullin zenîm’ için kötü ve ahlaksız kimse şeklinde açıklamada bulunmuştur.²¹³

İbn Receb el-Hanbelî, ilgili âyetlerde geçen kelimelerin lugat manalarını açıklarken ekseriyetle tâbiûn âlimlerinden alıntı yapmıştır. Kendi görüşüne burada yer vermemiştir.

3. Örnek:

"Hakikatte biz insanı karışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık." ²¹⁴

İbn Receb, bu âyet ve akabinde gelen âyetlerde seleften gelen dilsel tahlillere yer vermiş. Kendi görüşüne yer vermeden sadece rivâyetleri vermekle yetinmiştir. Örneğin:

" Hakikatte biz insanı karışık bir nutfeden yarattık." âyeti hakkında seleften bir grup, âyette geçen ‘emşâc’ kelimesini ‘*nutfedeki damarlar*’ şeklinde açıklamışlardır. ²¹⁵ Yine bu sûrede geçen ‘*selâsil*’ kelimesi ile ilgili uzunca açıklamalara yer veren İbn Receb, zincir manasındaki ‘*selâsil*’ in dışında, elin boyuna bağlanması manasında ‘*eğlal*’, uzun ve ateşten bukağılar manasındaki ‘*enkâl*’ in de zincir çeşitlerinden olduğunu birçok rivâyete yer vererek açıklamıştır. Her zaman

²¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/227.

²¹² Âl-i İmrân 3/109.

²¹³ İbn Receb, *Ravâi 'ut-tefsîr*, 2/492.

²¹⁴ el-İnsân 76/2.

²¹⁵ İbn Receb, *Ravâi 'ut-tefsîr*, 2/524.

uyguladığı usûl olan bir âyetten yola çıkarak birçok âyete ve hadise yer vermesi, zaman zaman okuyucuyu odak âyetten koparmaktadır.

4. Örnek:

“ Kuşluk vaktine andolsun, Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da. Muhakkak ki âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın. Seni yetim bulup da barındırmadı mı? Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi? Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi? Öyleyse sakın yetimi ezme! Sakın isteyeniyi azarlama! Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat.”

Bu âyetle ilgili güzel bir çıkarımı İbn Receb el-Hanbelî herhangi bir isnada yer vermeden şu şekilde nakletmiştir:

Duhâ sûresinde birbirini izleyen iki yemin, iki olumlu ve iki olumsuz cevap vardır. Yeminler, “Andolsun kuşluk vaktine, örtüp bürüdüğü zaman geceye ki”²¹⁶ Olumsuz cevaplar, “Rabbin seni ne terk etti ne de darıldı.”²¹⁷ ve olumlu cevaplar da şunlardır: “ Andolsun ki âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. Elbette Rabbin sana verecek, sen de hoşnut olacaksın.”²¹⁸

Sonra üç nimetten bahsedilmiş ve üç tavsiye onu izlemiştir. Üç tavsiyeden her biri, verilen nimete şükür cinsindedir. Birincisi: “*Hem seni bir yetimken bulup barındırmadı mı?*”²¹⁹ Bunun cevabı şu âyettir: “ *O halde yetime gelince sakın onu ezme!*”²²⁰ İkincisi: “*Şaşkınen seni doğru yola iletmedi mi?*”²²¹ Bunun cevabı, “*İsteyene gelince, sakın azarlama!*”²²² âyetidir. Bu nedenle isteyen, doğru yola ulaşmak isteyen yolunu şaşırılmış kimsedir. Üçüncüsü: “*Seni fakirken zengin kılmadı*

²¹⁶ ed-Duhâ 93/1-2.

²¹⁷ed- Duhâ 93/3.

²¹⁸ed- Duhâ 93/4-5.

²¹⁹ ed-Duhâ 93/6.

²²⁰ ed-Duhâ 93/9.

²²¹ ed-Duhâ 93/7.

²²² ed-Duhâ 93/10.

mı?”²²³ Buna da şu âyetle karşılık verilmiştir: “*Bununla beraber Rabbinin nimetini anlat.*”²²⁴

Üçüncü âyette ‘*ve mâ kalâ*’ denilmiş, ‘*ve mâ kalâke*’ denilmemiştir. Çünkü darılma kelimesi, sevgiden sonra oluşan nefrettir. Bu ise, Allah Teâlâ için caiz değildir. Yani Allah, hiç kimseye darılmamıştır. Ardından, “*Andolsun ki âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır.*”²²⁵ buyurulmuş burada anlam, âhiret senin ve sana iman edenler için daha hayırlıdır olmaktadır.²²⁶

5. Örnek:

"Sen onlardan bir karşılık mı istiyorsun ki! (İstemezsin, çünkü) rabbinin vereceği karşılık daha hayırlıdır; O, rızık verenlerin en üstünüdür."²²⁷ Âyetindeki ‘*harcen*’ okuyuşunun İbn Kesîr(ö. 120/738), Nâfi(ö. 169/785), Ebû Amr (ö. 154/771) ve Âsım’ın (ö. 127/745) kıraati olduğunu, Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî’nin (ö. 189/805) kıraatinin ise ‘*harâcen*’ şeklinde olduğunu dile getirmiştir.²²⁸

İbn Receb’in lugavi tahlilleri ile ilgili rivayetler Kur’ân’ın tamamında yirmiyi aşmamaktadır.

3.6. Tefsirinde Muhkem ve Müteşâbih

Kur’ân’ı Kerîm’de muhkem ve müteşâbih olmak üzere âyetler iki kısma ayrılır. Muhkem, manası kolaylıkla anlaşılabilir açıklamaya ihtiyaç duyulmayan âyetlere denir. Müteşâbih ise birçok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini seçmek için başka bir delile ihtiyacı olan âyetlerdir. Bazı âlimler âyetin muhkem olması, herhangi bir izah ve tefsire ihtiyaç duymaması, ister te’vil ister tefsir yoluyla olsun âyetteki mananın kolayca anlaşılması olarak açıklamışlar. Müteşâbih âyetler ise izah ve tefsirinin açıkça yapılamadığı, kıyametin vukuu, Ye’cüc ve Me’cüc, sûre

²²³ ed-Duhâ 93/8.

²²⁴ ed-Duhâ 93/11.

²²⁵ed- Duhâ 93/4.

²²⁶ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/591-592.

²²⁷ el-Mü’minûn 23/72.

²²⁸ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/30.

başlarında bulunan hurûfu mukataa gibi bilgisinin Allah katında olduğu âyetlerdir demişlerdir.²²⁹

İbn Receb, selevin yolundan gitmiş ve müteşâbihlerin tevil edilmesini hoş görmemiştir. Genel görüşü, Allah Teâlâ'nın açıklama getirmediği yerlerin olduğu gibi bırakılması gerektiği, bunlar üzerinde konuşulmasının, yorum yapılmasının sakıncalı olduğudur. Bu konulara dalanları ve bu konularda yorum yapanları eleştirmiştir. Biz aşağıda bu minvaldeki âyet yorumlarına yer verdik.

1. Örnek:

*"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır."*²³⁰ âyetini tefsir ederken selevin genel kabulü olan görüşü şu rivayetle açıklamıştır. O: "Yaratıcı hakkında tefekkür caiz değildir; kullara, haklarında işittikleri şeylere dayanarak yaratıklar hakkında düşünmeleri caizdir. Bundan fazlasını yapamazlar, çünkü eğer yaparlarsa saparlar. Çünkü Allah şöyle buyurur: *"Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar O'nu tesbih ederler"*²³¹ Dolayısıyla, 'tabaklar, kaplar nasıl tesbih ediyor, ekmek, un, dokunmuş elbise nasıl tesbih ediyor? diye sormak caiz değildir. Bunların tesbih ettiği hakkındaki bilgi sahihtir. Allah (cc) onların tesbihlerini dilediği şekilde kılar. İnsanlar bu konuda, ancak bildikleri şeylere dalabilirler, bu hususta ancak Allah Teâlâ'nın haber verdiği kadarıyla konuşabilirler, bundan fazlasını yapamazlar. Selevin telkini o halde Allah'tan (cc) korkun ve bu gibi müteşâbih şeylere dalmayın şeklindedir. Çünkü buna dalmak, sizi hak yolundan uzaklaştırır."²³² Selev-i salihin bu tür konular hakkında konuşmaktan, bu konular hakkında düşünmekten ve yorum yapmaktan imtina etmiştir.

²²⁹ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* 1/593; Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2/68.

²³⁰el- İsrâ 17/44.

²³¹el- İsrâ 17/44.

²³² İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 1/629.

2. Örnek:

“Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde; O gün cehennem de getirildiğinde, insan işte o gün yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır. Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası var?”²³³

İbn Receb, bu tür âyetleri açıklardan birçok görüşe yer vermiştir ve bu görüşler ışığında muhkem ve müteşâbihî açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan biri; İbn Tâvûs’un babasından rivayet ettiği şu nakildir: Bir adamın, “Cennet, cehennem ile tartıştı” diye başlayan Ebû Hureyre’nin (ra) rivâyet ettiği hadisi İbn Abbâs’a (ra) sorduğunu işittim. İbn Abbâs (ra) hadisi anlattı. Orada bulunan bir adam anlatılanlardan hoşlanmayıp kalkınca, İbn Abbâs (ra) şöyle dedi: “ Bunların arasındaki fark nedir? Onlar, Allah’ın (cc) muhkem âyetlerinde incelik bulurlar. (geçiştirirler) ve Allah’ın (cc) müteşâbih âyetlerinde de helak olurlar.”

“Allah’ın gelmesi”, gibi ifadeler hususunda; hadis ehli ve ümmetin selefi konuşmaktan uzak durmuşlardır. Nasları geçtiği şekilde kabul etmişler, herhangi bir keyfiyet ya da temsilde bulunmaktan kaçınmışlardır. İlim ve iman ehline gelince, onlar tüm bunların Rasûlullah’ın (sav) getirdiği şeylerle ilişkili olduğunu ve onun söylediği her şeyin herhangi bir ilave olmaksızın Rabbinden olduğunu bilirler. Ne Allah’ın Kitabı’nda ve ne de Rasûlü’nün sahih sünnetinde küfür, teşbih ya da muhal bir durum yoktur. Allah’ın zâtı için ya da Rasûlü’nün O’nun için ifade ettiği şeyler haklı ve doğrudur. Herhangi bir temsilde bulunmaksızın bunların sahih olduğuna inanmak gerekir.²³⁴

Allah (cc), ne zâtında ne de sıfatlarında herhangi bir şeye benzemez. Anlaşılması zor olan bu tür konularda Allah (cc), ilimde derinleşmiş olan kimseleri övmüştür. Onlar, müteşâbihler konusunda şöyle derler: *“İlimde derinleşmiş olanlar ise, biz O’na inandık. Hepsi Rabbimiz nezdindedir, derler.”²³⁵*

Kur’ân’daki müteşâbihlerle ilgili Rasûlullah’ın (sav) emri, bu hususları bilen kimseye götürmektir. Allah (cc) doğruyu söyler ve doğruya ulaştırır. Selef ve hadis

²³³ el-Fecr 89/22-23.

²³⁴ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 2/577.

²³⁵ Âl-i İmrân 3/7.

ehli, Allah'ın (cc) sıfatları ile ilgili âyetlerin ve sahih hadislerin, herhangi bir teşbih, temsil, tahrif veya inkâr olmaksızın naslarda geçtiği şekliyle kabul edilmesi konusunda ittifak etmiştir.²³⁶

Allah (cc) ve Rasûlü'nden (sav) gelen kesin bilgiler, muhkem ve açık olan âyetlerdir. Müteşâbih olan hususlar için bunlara başvurulur. Allah'ın (cc) indirmiş olduğu bütün kitaplar, tek bir anlam üzerinde ittifak sağlar. Bu kutsal kitaplarda muhkem ve müteşâbih hususlar vardır. İlimde derinleşmiş olanlar, bu zikredilenlerin tamamına iman eder, müteşâbih olanlar için muhkem âyetlere başvururlar. Anlamakta zorlandıkları konularda, onu daha iyi bilenlere arz ederler. Kalplerinde eğrilik olanlar ise, fitne çıkarmak ve olmadık yorumlarda bulunmak için müteşâbih olanlara uyarlar. Muhkem olan hükümleri anlamından çıkarıp tahrif eder, aslı olmayan birtakım şüphe ve hayallere itimat ederler. Oysa bunlar, şeytanın kalplerine attığı vesvese ve boş düşüncelerden başka hiçbir şey değildir.²³⁷

İlim ve iman ehli, bu şüpheler konusunda Allah'a (cc) sığınır ve şeytanın kendilerine fısıldadıklarına son verirler ki Hz. Peygamber (sav) kalbe gelen bu tür düşünceleri imanın alametlerinden kabul etmiştir. Niyeti bozuk kimseler hakikati tahrif etmek için müteşâbihe dalmışlardır. Bu, kesinlikle Cehmiyye, Hâricîler, Rafizîler, Mu'tezile ve onlar gibi olan bid'at ehlinin metodudur. .²³⁸

İbn Receb, hadis, fıkıh ve tasavvuf ehlinden sünnete bağlı olduğunu iddia eden son dönem âlimlerinden birçoğunun da bu tür yanlışlara düştüğünü ifade ettikten sonra selef ve ehl-i hadisin ilk metodu izlediklerini ve bunun da Allah'ın Kitabı'na, Rasûlullah'ın (sav) Allah'ın (cc) zâtı için ifade etmiş olduğu şeylerin tamamına iman etmekle ancak mümkün olduğunu dile getirmiştir.

²³⁶ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/577-578.

²³⁷ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/583.

²³⁸ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/583-584.

3. Örnek:

"Onlar orada tartışırken benim mele-i a'lâ hakkında hiçbir bilgim yoktu."²³⁹ Âyetini tefsir ederken İbn Receb, selefi çizgi doğrultusunda şu yorumları yapmış ve bu muhkem-müteşâbih konusunda benimsediği görüşü açıklar nitelikte olmuştur.

O şöyle der: "Hz. Peygamber'in (sav), aziz ve yüce olan Rabbini nitelediği hususlara gelince, onun (sav) Rabbi hakkında söylediği her şey haktır, doğrudur. Aziz ve yüce olan Allah'ın (cc) kendisini nitelediği gibi, herhangi bir temsilde bulunmadan bunlara da inanmak ve tasdik etmek gerekir. Bunu anlamakta zorlanan ve konunun kendisine karmaşık geldiği kimse, Allah Teâlâ'nın övdüğü, ilimde derinleşenlerin kendilerine müteşâbih hususlar bildirildiğinde söylediğini söylesin: 'İlimde derinleşmiş olanlar ise, biz O'na inandık. Hepsi Rabbimiz nezdindedir, derler.'²⁴⁰

Yine devamında o Hz Peygamber'in (sav), Kur'ân hakkında: "Kur'ân'dan anlayamadığınızı, onu bilenlere bırakın" buyurmuştur. Hadisi, İmâm Ahmed, Nesâî ve başkaları rivâyet etmiştir.²⁴¹ Kul, bilgisi olmadığı şeyi yüklenmez; çünkü o, bunun kendisini helak etmesinden korkar, sözünü nakleder. Bir gün İbn Abbâs (ra), bir adamın, bu konularda Hz. Peygamber'den (sav) bir hadis rivâyet ettiğini işitti. Başka biri, hareketleriyle bundan hoşlanmadığını gösterince, İbn Abbâs (ra): "Muhkem âyetleri kabul ederken müteşâbih âyetlerde helak olan bu kimselerden korkuyorum" dedi." Mü'minler bu sözleri her işittiklerinde: " Allah ve Rasûlü'nün bize haber verdiği budur. Allah ve Rasûlü doğru söylemiştir" derler. Bu, ancak onların imanını ve teslimiyetini artırır.²⁴²

İbn Receb'in muhkem ve müteşâbihe dair görüşleri yukarıda zikrettiğimiz şekildedir.

²³⁹ Sâd 38/69.

²⁴⁰ Âl-i İmran 3/7.

²⁴¹ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr* 2/151. bk. Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 2/181, 197.

²⁴² İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr*, 2/151-152.

3.7. Tefsirinde Fedâilü'l-Kur'ân

İbn Receb el-Hanbelî'nin Kur'ân ilimlerinden en çok üzerinde durduğu Fedâilü'l-Kur'ân'dır. Kur'ân'ı Kerim'in mushaf haline gelmesi, yedi harf, Kur'ân'ı Kerim'in çoğaltılması gibi meselelere değindikten sonra Kur'ân okumanın, ezberlemenin ve onunla amel etmenin faziletleri, onu öğrenip terk etmenin kişiye vereceği sıkıntılar ve sûrelerin faziletleri hakkında hadislerden birçok örneğe yer vermiştir.²⁴³ Bunlara birer örnek verdik:

“Kıyamet günü Kur'ân dostu (Kur'ân'ı çokça okuyan kişi) gelecek ve Kur'ân şöyle diyecek: ‘Ey Rabbim beni okuyup benimle hayatını yaşayan bu kulunu giydir.’ O kimseye keramet tacı giydirilecek, sonra Kur'ân diyecek ki: ‘Artır ya Rabbi!’ İkrâm olarak elbise de giydirilecek sonra Kur'ân diyecek ki: ‘Ey Rabbim ondan razı ol!’ Allah da ondan razı olacak. Denilecek ki: ‘Ey kul, oku ve yüksel.’ Böylece okuduğu her bir âyetle iyilik, sevap ve mükâfatları artırılabacaktır.”²⁴⁴

“Her kim Yâsîn sûresini okursa, Allah okumasından dolayı ona on kez hatim sevabı verir.”²⁴⁵“Her kim geceleyin Duhân sûresini okursa, yetmiş bin melek onun için istiğfara etmiş olarak sabahlar.”²⁴⁶“Her kim, Haşr sûresinin sonundaki üç âyeti okur ve o gün vefat ederse, şehid olarak ölür.”²⁴⁷“Âyete'l-Kürsî, Kur'ân'ın dörtte biridir.”²⁴⁸

Rasûlullah (sav) hastalandığında, Muavvizeteyn sûrelerini okurdu. ²⁴⁹“Sabahleyin evinden çıkıp Kur'ân'dan bir âyet öğrenmen, senin için yüz rek'at nafîle namaz kılmandan daha hayırlıdır.”²⁵⁰ “Kur'ân'ı Kerim'i okuyan ve hükümleriyle amel edenin anne ve babasına kıyamet günü bir taç giydirilir. Bu tacın ışığı –güneşi evlerinizin içinde farzetseniz- dünya evlerindeki güneş ışığından daha güzeldir. O halde bizzat Kur'ân'la amel eden hakkında ne düşünürsünüz?”²⁵¹

²⁴³ İbn Receb, *Ravâi 'ut-tefsîr* 1/25-30.

²⁴⁴ Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 18.

²⁴⁵ Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 7.

²⁴⁶ Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 8.

²⁴⁷ Dârimî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 22.

²⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/221.

²⁴⁹ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 14.

²⁵⁰ İbn Mâce, “Mukaddime”, 14.

²⁵¹ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 14.

“Kur’ân’ı öğrenin, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okuyun. Çünkü onlar, iki aydınlaticıdır(zehrevândır).”²⁵² “Kim Kehf sûresinin başından on âyet ezberlese, Deccâl fitnesinden korunur.”²⁵³ “Zilzâl sûresini okuyan Kur’ân’ın yarısını okumuş gibidir.”²⁵⁴ “Kâfirûn sûresini oku, bitirince uyu. Çünkü o, şirkten beraat etmektir.”²⁵⁵

“Sabah ve akşam İhlas, Nâs ve Felâk sûrelerini üçer defa okursan her şeye karşı sana yeter.”²⁵⁶ “Allah’ın evlerinden birinde toplanıp Allah’ın kitabını okuyan ve onu aralarında öğrenip öğretten bir gruba mutlaka sekinet iner. Kendilerini rahmet kaplar, melekler çevreler ve Allah onları kendi katındaki melekler arasında zikreder.”²⁵⁷

İbn Receb el-Hanbelî bu ve benzeri onlarca örnek vererek bu konuya değinmiştir.²⁵⁸ İbn Receb, Kur’ân ilimlerinden en çok fedâilu’l-Kur’ân üzerinde durmuştur.

3.8. Tefsirinde Emsâlü’l-Kur’ân

Arapçada mesel (çoğulu emsal) “benzemek, benzeri olmak” manasındaki müsul kökünden türemiş bir sıfat olup “benzeyen” demektir. Misl ve mesîl de aynı anlamda kullanılır. Mesel aynı zamanda “sıfat, vasıf, söz, ibret ve kıssa manalarına da gelir.”²⁵⁹

Âlimler Kur’an’daki mesellerle; tezkir, nasihat, teşvik, yasaklama, ibret alma, kabullenme, murad edilen manayı anlama, tasvir edileni gözle görülür hale getirme gibi faydaların sağlandığını söylemişlerdir.²⁶⁰

"O, gökten su indirdi; su, vadiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtila

²⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/348.

²⁵³ Müslim, “Müsâfirîn”, 257.

²⁵⁴ Tirmizî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 10.

²⁵⁵ Tirmizî, “Da’avât”, 22.

²⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 101.

²⁵⁷ Müslim, “Zikr”, 38.

²⁵⁸ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr*, 1/30-66.

²⁵⁹ İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l- Arab*, (Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1414), 11/610.

²⁶⁰ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân* 4/44.

böyle misal verir. *Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir.*"²⁶¹ âyetinde misaller üzerine müellifimiz, bu şeriatın son şeriat olduğunu ve Allah'ın bu şeriatı korumayı üstlendiğini, O'nun bu ümmeti dalâlet üzere bir araya getirmeyeceğini, bu ümmetten bir topluluğun kıyamet kopuncaya dek ona muhalefet edenlere karşı hakkı savunacağını dile getirmiş. Bu savunmanın kılıç, dil, delil ve tebliğle olacağını ve Allah Teâlâ'nın bu ümmet için her zamanda şeriatın lafızlarını korumaya, ilave eksiltmeden uzak tutmaya önem veren, lafızların işaret ettiği şeylere herhangi bir tahrif ve karalamada bulunmadan yaklaşan peygamber varislerini ve önderleri var edeceğini ifade etmiştir.

İbn Receb yukarıdaki âyette geçen örneğin Peygamber Efendimizin: "Şüphesiz Allah'ın beni hidayet ve ilimle göndermesinin örneği, bir yere isabet eden yağmur gibidir. Bu yerin bir kısmı güzeldir. Suyu kabul eder, ot ve birçok çimen bitirir. Bir kısmı da çoraktır suyu tutar. Allah onunla da insanlara fayda verir. Ondan su içerler, hayvanları sularlar ve otlatırlar. Yerin başka bir kısmına da yağmur isabet eder, ancak o sadece düz yerdir. Ne su tutar, ne de çimen bitirir. İşte Allah'ın dininde fakih olan ve Allah'ın benimle gönderdiğinin kendisine fayda verdiği, öğrenip öğreten kimsenin misali ile bu hususta kibrinden başkaldırmayanın ve benim kendisiyle gönderildiğim Allah'ın hidayetini kabul etmeyen örneği budur."²⁶² hadisiyle paralellik arz ettiğini belirtmiş ve Peygamberimiz (sav), getirmiş olduğu ilim ve imanı, yeryüzüne yağın yağmura benzetmiş, Allah Teâlâ da "*O, gökten su indirdi; su, vadiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü*"²⁶³ âyeti ile kalplere indirmiş olduğu ilim ve imanı, gökyüzünden yeryüzüne indirdiği suya benzetmiştir. Nûr sûresinde de ilim ve imanı nûra benzetmiştir. Su ve nûr, bedenlere hayat veren maddedir. Hiçbir canlı bu ikisi olmadan yaşayamaz. Aynı şekilde ilim ve iman da, kalplere hayat verir. Bu ikisi, kalpler için su ve nûr gibidir. Kalp onları kaybettiğinde ölmüş demektir.

²⁶¹ er-Ra'd 13/17.

²⁶² Buhârî, "İmân", 79.

²⁶³ er-Ra'd 13/17.

“Su, vadiler dolusunca sel olup aktı...”²⁶⁴ Allah, ilim ve iman yüklü kalpleri, su taşıyan kalplere benzetmiştir. Büyük bir kalp, büyük miktarda su taşıyan vadi gibi geniş bir ilme sahiptir Küçük bir kalp ise, az miktarda su taşıyan bir vadi gibi az bir ilme sahiptir. Vadilerin kendi miktarlarınca su taşıması gibi, kalpler de bu ilmi kendi miktarlarınca taşır. Kalplere dair bu sınıflandırma, genişlik ve darlık açısından taşıdıkları ilim ve imana göredir.²⁶⁵

Kur’ân ilimlerinden bir diğeri olan İ‘câzu’l-Kur’ân ile ilgili en çok bilinen tahaddi âyetlerinden olan, “...Onun benzeri bir söz getirin”²⁶⁶, “...Onunkilere benzer bir sûre getirin”²⁶⁷, “...On sûre getirin...”²⁶⁸, “...Kur’ân’a benzer bir sûre meydana getirin...”²⁶⁹, “De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur’ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.”²⁷⁰ âyetleri hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamış, bu âyetlerin tefsirini yapmamıştır.

3.9. Zâhid Kişiliğinin Tefsir Yorumlarına Yansıması

Zühd kelimesi, genel anlamda dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışların bütününe ifade eder. Dünya malına, makama, mevkiye, şan ve şöhrete önem vermeme, azla yetinme, çokça ibadet etme, âhiret için hayırlı işlere yönelme zühdün bazı göstergeleri arasında yer almaktadır.²⁷¹

İbn Receb, ilmi kişiliğinin yanı sıra zâhid yönüyle de öne çıkan âlimler arasındadır. Âyetleri tefsir ederken zühd ile ilgili kavramlar üzerinde durmuş, zâhidliği ile meşhur olan Hasan-ı Basrî, Mâruf el-Kerhî, İbrâhîm b. Ethem gibi şahsiyetlerden nakillerde bulunmuştur. İbn Recebin zühde dair değindiği konular arasında ağırlıklı olarak tevbe²⁷², şükür²⁷³, takva²⁷⁴, zikir²⁷⁵, marifetullah²⁷⁶, rıza²⁷⁷,

²⁶⁴ er-Ra‘d 13/17.

²⁶⁵ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr* 1/580-581.

²⁶⁶ et-Tûr 52/34.

²⁶⁷ el-Bakara 2/23.

²⁶⁸ Hûd 11/13.

²⁶⁹ Yûnus 10/38.

²⁷⁰ el-İsrâ 17/88.

²⁷¹ Semih Ceyhan, “Zühd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları,2013) 44/533.

²⁷² İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr* 1/89, 94, 128, 149, 150, 153, 191, 208, 214, 365, 565; 2/15, 46.

²⁷³ İbn Receb, *Ravâi’ut-tefsîr* 1/129, 130, 136, 163; 2/56.

nefis terbiyesi²⁷⁸ gibi konular yer almaktadır. Bu kavramlardan biri olan takva kavramını ele alıp o kavramı işlerken nasıl bir metot izlediğini aşağıda gösterdik.

İbn Receb, Nisâ sûresinin 131. âyetinde geçen "...Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle "Allah'a itaatsizlikten sakının" diye emretmiştik..." ibaresini açıklarken öncelikle sair âyetlerdeki benzer ifadelere yer vermiştir.²⁷⁹ Ardından sahabe ve tâbiûndan gelen nakiller eşliğinde "takva" kelimesinin; farzları yerine getirmek, haram ve şüpheli şeyleri terk etmek, mendupları işlemek, mekruhlardan sakınmak, harama düşme korkusundan helallerden birçoğunu terk etmek, dikenli yolda yürürkenki teyakkuzu gözetmek şeklinde açıklamıştır. İbn Receb bu konularda zâhiri manayı itibar almış, selefin naklettiğinin dışında bâtinî yorumlara yer vermemiştir.

²⁷⁴ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr* 1/174, 578, 660, 702; 2/327, 481.

²⁷⁵ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr* 1/162, 164, 490; 2/62, 219, 542.

²⁷⁶ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr* 1/147, 172; 2/53, 71.

²⁷⁷ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr* 1/619; 2/133, 477.

²⁷⁸ İbn Receb, *Ravâi'ut-tefsîr* 1/536; 2/343, 505, 590.

²⁷⁹ el-Bakara 2/123; Âl-i İmrân 3/128,131; el-Müddessir 74/16.

SONUÇ

VIII. asırda yaşamış olan İbn Receb el-Hanbelî hadis alanında zamanının otoritesi olmuştur. Onun tefsir alanındaki yorumları ve görüşleri hadisçi kimliğinin gölgesinde kalmıştır. O, tefsirinde âyetleri açıklarken hadislere bol miktarda yer vermesi ve bu hadislerin sıhhat durumları, râvilerinin adalet ve zabtı ile ilgili tafsilatlı açıklamalar yapması ie dikkatleri celbetmiştir. Adeta bu, okuyucunun kendisini hadis usûlü ilminin derinliklerinde hissetmesine sebep olmaktadır.

İbn Receb, Hanbelî mezhebine mensup bir âlim olmasına rağmen, taassubî bir tavırdan mümkün merteye uzak durmaya çalışması ve tefsirinde diğer mezheplerin de görüşlerine yer vermesiyle farklı bir tutum sergilemiştir. Hüküm içeren konulara tefsirinde daha fazla yer vermesi onun tefsirinin, ahkam tefsirleri arasında yer almasını sağlamaktadır.

Selefin kelimine bakış açısı İbn Receb’de de kendini göstermiş olup, kelimine ilmi ile meşgul olan Mu‘tezile, Mücessime, Müşebbihe gibi fırkaların ortaya atmış olduğu farklı görüşlere, deliller ışığında karşıt görüşler getirmiş ve açıklamalarda bulunmuştur. İbn Receb’i buna sevk eden, onların naslara dayanmadan salt akıl ile âyetler üzerinde yorum yaptıklarını düşünmüş olmasıdır.

İbn Receb’in tefsirini diğer tefsirlerden farklı kılan diğer bir husus, Kur’ân’ın tamamını tefsir etmemiş olmasıdır. O Yûsuf, Nûr, Kasas, Sebe, Yâsîn, Saffât, Fetih, Necm, Mücâdele, Mülk, Mürselât, Zilzâl sûrelerinin yalnızca birer âyetini tefsir ederken; Ankebût, Fussilet, Tûr, Meâric, Nûh, Nâziât, Abese, Târık, Gâşiye, Duhâ, Beyyine, Âdiyât, Kâria, Asr, Fil, Kureyş, Kevser, Kâfirûn, Tebbet, Felak ve Nâs sûrelerinin ise tefsirine hiç yer vermemiştir.

Kur’ân ilimlerinden biri olan Fedâilü’l-Kur’ân konusuna oldukça ağırlık vermiş ve onlarca örnekle bu konuyu açıklamış olmasına rağmen, İ‘câzu’l-Kur’ân ile ilgili örneklere neredeyse hiç değinmemiştir.

Bu tefsirde, İbn Receb el-Hanbelî’nin -zâhid kişiliğinin bir yansıması olarak- nefis terbiyesi, takva, rıza, tevbe, zikir, şükür gibi konuların üzerinde yoğun bir

şekilde duruşu onun âyet yorumlarına zenginlik katmıştır. Onun ilmi ile amel eden bir âlim olduğu dönemindeki âlimler tarafından dile getirilmiştir.

İbn Receb el-Hanbelî'nin tefsiri rivayet ağırlıklı olmasının yanında çok cüz'î miktarda da olsa İsrâiliyât içermesi, tarih kaynaklarından istifade etmesi, muhkem ve müteşâbihe değinmesi, fikhî görüşlerin bolca yer alması ve dilbilimsel izahlarla zenginleştirilmesi, Kur'ân ilimlerine yer vermesi açısından okurlar için çok yönlü münbit bir tefsirdir. Allah ondan razı olsun.

KAYNAKÇA

Apak, Adem. “Tarihte ve Günümüzde Selefîlik”, *Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*. İstanbul,2013. 42-43.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb. 1419.

Aliyyü'ş-şibl, Ali b. Abdulaziz. *Menhecü İbn Receb el-Hanbelî fî akideti's-selef*. Dâru'l -Âsime. Riyad. 1421/2001.

Birişik, Abdulhamit.“Tefsîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî. *es-Sahîh*, Dimeşk: Tavku'n-Necât, 1422.

Cerrahoğlu, İsmâil. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

Ceyhan, Semih. “Zühd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/533. İstanbul: TDV Yayınları,2013.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazled-Dârimî. *Sünen-i Dârimî*. Suûdiyye: Dâru'l-Muğnîli'n-Neşrîve't-Tevrî', 1412.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. Lübnan: Resâlah, 2017.

Gufeylî, Abdullah b. Süleyman. *İbn Receb el-Hanbelî ve Eseruhu fî tavzîhi akideti's-selef*. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Seyl, 1418/1998.

Hâkim en-Neysâbü'rî, İbnü'l-Beyyi' Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn ve bi zeylihî et-telhîs li'l-Hâfiz ez-Zehbî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalanî. *İnbâu'l-gumr bi ebnâi'l-umur fi't-târîh*. 9 Cilt. 2. Basım. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'İlmiyye, 1406/1986.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419.

İbn Mâce. EbûAbdillah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1418.

İbn Manzûr. Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1414.

İbn Receb el-Hanbelî. *Câmiu'l-ulum ve'l-hikem fi şerhi hamsine hadisen min cevâmii'l-kelim*. thk. Şuayb el-Arnâvûd- İbrâhîm Bâcis. 2 Cilt. 7. Basım. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1417/1997.

İbn Receb el-Hanbelî. *ez-Zeyl alâ Tabakâtu'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahmân b. Süleyman Useymin. (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2005),

İbn Receb el-Hanbelî. *Ravâiu't-tefsîr el-câmi' li't-tefsîri'l-imâm İbn Receb el-Hanbelî*. (Nşr. Ebû Muâz, Tarık b. Ivazullah b. Muhammed) 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1422/2001.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Fellâh Abdullah Hay el-Hanbelî. *Şezerâtü'z- zeheb fi ahbâri men zeheb*. 1-8. Dâru'l-Fikr. Beyrut, 1399/1979.

İğde, Muhyeddin. "Seleflîğin Tarihi Arka Planı", *e-Makâlât Dergisi*, 8/2 (Güz 2015),152.

İşcan, Mehmet Zeki. *Selefilik İslâmî Köktenciliğin Tarihi Temelleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

Kallek, Cengiz. "İbn Receb" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20: 245-247. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Karabacak, Mustafa. *Faziletli vakitlere dair rivâyetlerin değeri: İbn Receb el-Hanbelî' nin kitapları özelinde*. Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi.2012.

Karagöz, İsmâil v.dğr. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Kılavuz, Saim. *İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat. 2017.

Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri. çev. Hayrettin Karaman –Mustafa Çağrııcı –İbrahîm Kâfi Dönmez –Sadrettin Gümüş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,2014.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim el-Kuşeyrî. *es-Sahîh*. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arâbî. 1981/1401.

Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylân. Mısır: Matbâatu'l Hicâzî, 1381/1961.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahîm es-Sa'lebî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-Arabî, 1422/2002.

Sönmez, Vecihi. “Selef Düşüncesinin Tarihi Arkaplanı ve Selefilik”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, (2010),175.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Hudayrî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Matbâatu'l Hicâzî, h.1388.

Taberî, Ca'fer Muhammed b.Cerîr b. Yezîd el-Âmülî *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *Sünen-i Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l Arabî'l-İslâmiyyi. 1998.

Yılmaz, Mustafa Salim. “İslamî Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Selefîlik Üzerine Bir Deneme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3/3 (2014), 532-553.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2000.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru't-Turâs, 1984.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîz. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Çur'ân*. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1417/1996.